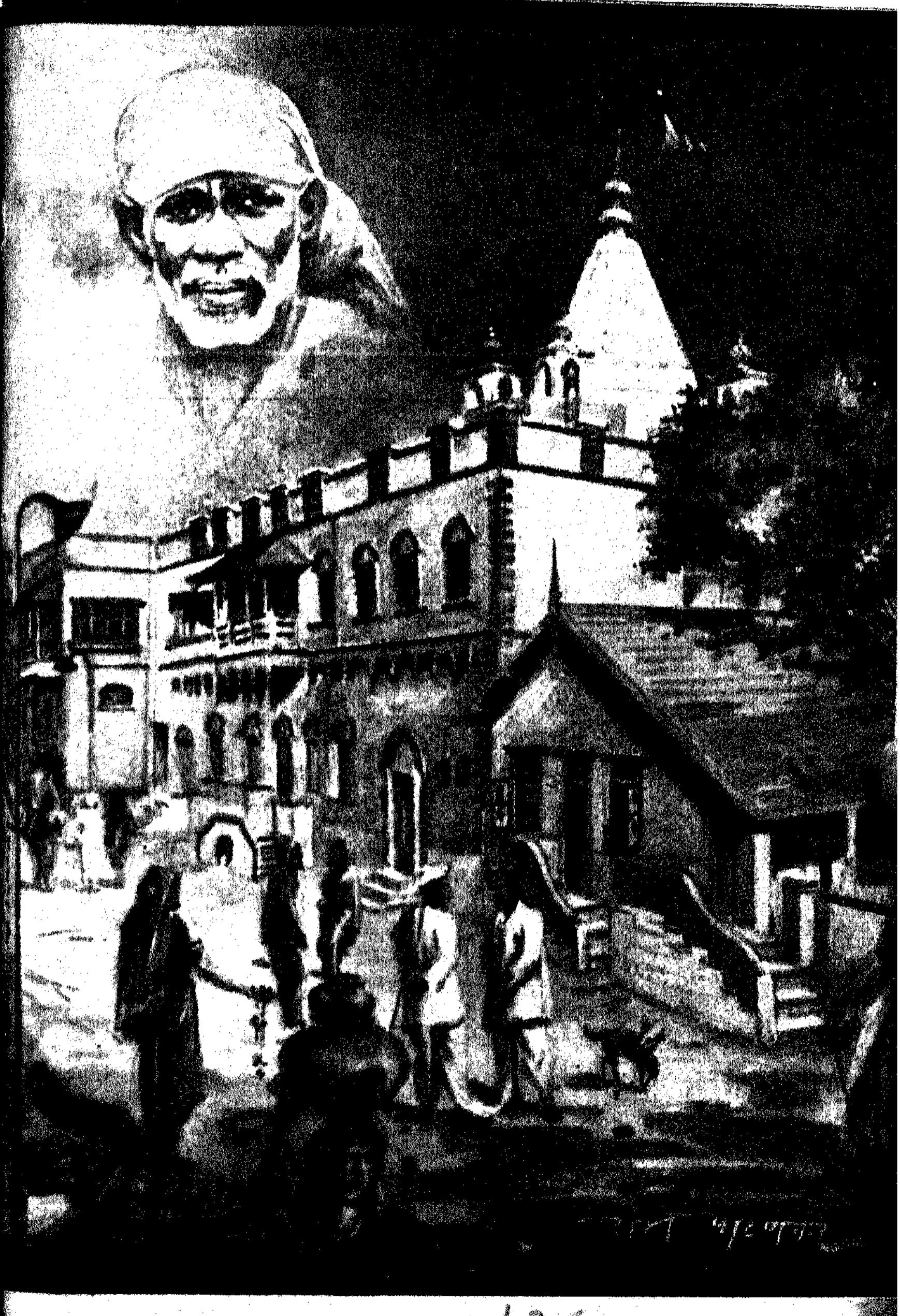

ଶ୍ରୀମତୀ କୃତ୍ତବ୍ୟାମିଳା

ଲେଖକ

स्थापना १९१६

साईबाबांच्या
मूर्ती पूजेची भांडी

व

चांदीचे

सोन्याचे

मोत्याचे

सर्व प्रकारचे दागिने तयार करणारी मुंबईतील विश्वासु सुप्रसिद्ध पेढी

ई. आर. मालेकर
जितेकर चाळ, डाकुरद्वार, मुंबई नं. २

ट. नं.

२९६३६

श्री साई वा क्षुधा

तुमच्या वाढ्यास कोणत्याहि प्रकारचे वैभव येवो. स्थाला शाश्वती नसते हें केवळ हिंहि विसरूं नका. शरिराचा तर भरंवसा कोणी सांगूं शकेल का? मृत्यू आपल्या समीप आहे; तो कोणत्या क्षणीं झडप घालील कोणी सांगावें? हें लक्षात बालगून आयुष्याची प्रत्येक घडी सत्कारणी लावावी. धर्मानें वागावें. देहावर, स्त्रिपुत्रादिकावर मायाममता काय कामाची? आणि या जगात अभिमान तरी कशाचा बालगावयाचा? भोग कोणत्याहि प्रकारचे असोत. ते सुखाचे वाटले तरी तापदायक व अंतीं दुःखाच्या खाइत लोटणारे आहेत असें जाणून त्यांत गुंग होऊन जाऊ नये. हरिनामस्मरण हेच या लोकीं एक तारक साधन आहे. आपण त्याची कास धरून जन्माचें सार्थक करून ध्यावें.

— श्रीसाईसच्चरित्

श्रीसाईलीला

[शिरडी संस्थानचें अधिकृत मासिक]

वर्ष ४१ वैं]

नोव्हेंबर १९६२

[अंक ८ वा]

: संपादक :

गो. वि. क्षीरसागर

वार्षिक वर्गणी रु. ५ (ट. ख. सह)

टे. नं. ६३३६१

: कार्यालय :

साई निकेतन, 'डॉ. अंबेडकर रोड, खोदाद सर्कल जवळ, प्लॉट नं. ८०४,
बी, दादर, मुंबई १४.

प्रिय वाचक—

~~~~~

सूर्यनारायणाला असंख्य किरणे असतात; तसेच महासारांत असंख्य तरंग उठतात; त्याचप्रमाणे मनाचें आहे. त्याची नानारूपे व नानावृत्ति आहेत. आपले शरीर हे आपले राज्य, त्याचा राजा आत्मा आणि प्रधान किंवा व्यवस्थापक मन. राजापुढे हा प्रधान नानाप्रकारच्या गरजा मांडतो व त्या पूर्ण करून घेण्यासाठी त्याची मंजुरी मिळवितो. नाना संकल्प उभे करावयाचे व ते पूर्ण करून घण्यासाठी मग घडपडत रहावयाचें. मन नाना प्रकारचे संकल्प पुढे आणील व त्यासाठी मंजुरी मागेल; परंतु ती देण्यापूर्वी हे संकल्प कशासाठी आहेत, त्यांचा परिणाम काय वैरे गोष्टी आपण विचारपूर्वक तपासून पाहिल्या पाहिजेत. आत्माराम परिपूर्ण आहे. त्याला जरूरी कशाचीहि नसते. तो पूर्ण काम आहे. त्याला खायला नको किंवा भोगायला नको. हे सारे खेळ, नाच आहेत मनाचे ! आत्मा ! त्याला नाहीं कशाचें भय नाहीं जन्म व नाहीं मरण. त्याला कसला विकाराहि नाहीं. तेष्वां त्याला कोणत्याहि गोष्टीची जरूरी नसते.

देवळांत मूर्ति स्थापन केलेली असते. तिला कांहीं नको असतें. कांहीं खायला नको किंवा प्यायलाहि नको. परंतु देवाचा पुजारी त्याच्या नावानें वस्तु जमा करतो. त्या देवाला अर्पण करायच्या असतात; परंतु देवाला त्यापैकी काय मिळते ? देवाला खायला हवें असतें का ? तें सर्व मिळविलेले, तयार केलेले पुजान्याच्या पदरांत पडावयाचें असतें. परंतु देवळांतील देवाच्या नावानें तो आपले मनोरथ पूर्ण करून घेतो. त्याच प्रमाणे शरीरांतील आत्मारामाच्या नांवावर मन आपले मनोरथ पूर्ण करून घेत असतें.

शरीरान्या हितासाठी किंवा इतरेजनांच्या कल्याणासाठी कांहीं गोष्टी करावयाच्या असें मनानें ठरविलें तर तें योग्यच होईल; परंतु त्यांत वासनापूर्ति दुसली म्हणजे त्याला भ्रष्टता आली.

मन मोठे विचित्र आहे. स्वतःच्या वासना पूर्ण करून घेण्यासाठी तें नाना युक्ती व नाना प्रकार करील. एखादा राजा राज्यत्याग करून संन्यासी बनला तर त्याला तो संन्यासधर्म नीटपणे चालवितां येईलच असें नाही. जटा अमूक पद्धतीची असावी, अंगावरील कपडे अमूकच तन्हेचे असावे, अशा नाना विचारांचा पगडा त्यांच्यावर बसवील. संन्याशाक्खनाहि मन काय काय करून घेईल व स्वतःच्या वासना कशा रीतीनें पूर्ण करून घेईल यांचा पत्ता लागणार नाही. मनाचे डावपेच समजणे कठीण असतें. मन मोठे वस्ताद आहे. तें वर वर दाखवील एक आणि करील कांहीं तरी दुसरेच. साधारण माणसाला मनाची अचूक पारख करतां येणे कठीण आहे. त्याच्यावर सतत पहारा ठेविला पाहिजे. त्याचें चलनवलन, त्याच्या हालचाली सूक्ष्मरीतीने व ढोक्यांत तेळ घालून पहात, निरखीत राहिले पाहिजे. घोड्याला किंवा कोणत्याही जनावराला लगाम घालून शिकवावें लागते. त्याशीवाय त्याला योग्य

चाल, योग्य वळण लागत नाहीं. त्यासाठीं त्याला तडाखेहि द्यावे लागतात. ते देणे आवश्यक असते. त्याचप्रमाणे मनाचें आहे. त्याला नेहमी पढवीत राहिले पाहिजे. काय करते, कुठें धांवते यावर सख्त नजर ठेविली पाहिजे. ‘मन हें ओढाळ बहु’ असे म्हटले आहे ते उगाच नाहीं !

तेव्हां मुख्य मुद्दाची गोष्ट म्हणजे मन नाना संकल्प पुढे आणील; नाना कल्पना नाना विचार पुढे ठेवील; परंतु पूर्ण विचार केल्याशिवाय त्याचे दूखर परिणाम तपासून पाहिल्याशिवाय आपण त्याला परवानगी द्यावयाची नाहीं. मनः पूतं समाचरेत असा प्रकार झाला म्हणजे सर्व बाजार आटोपला म्हणून समजावें.

बेजबाबदार व गैरविश्वासू मेंनेजरवर विश्वास ठेऊन चालेल का ? व्यसनी पुत्रावर तुम्ही विश्वास टाकाल का ? व्यभिचारीणी स्त्रीवर विश्वास टाकून चालेल का ? तसेच पोटाला भूक लागते तेव्हां खायचें, परंतु ती इच्छा पोट भरण्यापुरती आहे का. मनाचे चोचले पुरविष्यासाठी आहे याचा आपण अवश्य विचार केला पाहिजे. नाहींतर काय होईल ? मनाच्या इच्छेप्रमाणे जिभेचे चोचले पुरविष्यासाठी तुम्ही कांहीं तरी खा खाल आणि शेवटीं पश्चात्ताप करण्याची पाळी !

मन तसें पाहिले तर विषारी सर्पप्रमाणे आहे. तें नाना वासना उपस्थित करील. श्रीकृष्णानें कालिया सर्पला पकडले व तो त्यावर स्वार झाला, फणेवरच आरूढ झाला. नाग मस्तक पुन्हां पुन्हां वर करण्याचा प्रयत्न करावयाचा परंतु श्रीकृष्ण प्रत्येकवेळीं त्याला जोरजोरानें पायानें टेचायचा. त्याला वर मान करूं देत नसे. त्याचप्रमाणे आपण मनाच्या हालचाली पाहिल्या पाहिजेत. तसें केले तरच या जगांत आपला निभाव लागेल. माणूस या नात्यानें तुम्हांला कर्तवगारी करून दाखवावयाची आहे ना ? मग मनावर ताबा ठेवण्यास व त्याला वेळोवेळीं लगाम घालण्यास शिका.

आजकाल आपले सारे व्यवहार दांभिकतेच्या पायावर उभारले गेले आहेत. पहावें तिकडे दांभिकपणा ! जें आपण नाहीं तें आपण आहोत असें दाखविष्याचा सतत प्रयत्न करावयाचा. हृदयीं असते हालाहल; परंतु वाहेरून अमृताची, गोड शब्दांची पेरणी करून आपण मधुरभाषी आहोत, असें भासवावयाचें. अशान कमालीचें असलें तरी आपण पंडित आहोत, विद्वान् आहोत असें जगाला भासविष्याचा अहर्निश अद्वाहास करावयाचा. गरिबी असली तरी उगाच आपण श्रीमंत आहोत, घनवान आहोत असें भासवावयाचें ! आहे कुरुपता; परंतु आपल्या सारखे सुंदर आपणच असें भासविष्यासाठीं नाना थेर व इलाज करायचे आणि सुंदरपणाचा आभास निर्माण करावयाचा. खोटेनाटे व्यवहार करण्यांत प्रत्येक दिवस जातो परंतु आपले व्यवहार सत्यानें चालले आहेत असें सोंग करावयाचें ! असतो दुराचारी परंतु आपल्या सारखा सदाचारी दुसरा कोणीहि नाहीं असें भासविष्याचा उद्योग सदासर्वकाळ चाललेला असतो. हे सारे मनाचे व्यवहार आहेत. अशानें का

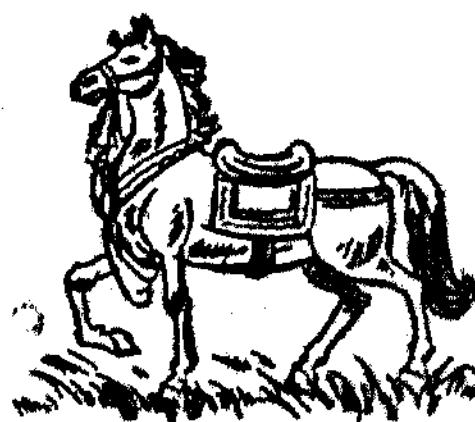
आपण सुखी होणार आहौत ? हे व्यवहार कुठवर चालावयाचे ! त्याला कांहीं अंत पार ! मन आटोकयांत ठेवल्याशिवाय या दुष्ट प्रवृत्तींना केव्हांही आळा बसणार नाहीं.

मनांतील या सान्या वासनांचा आस्ते आस्ते प्रयत्नेकरून आपणांस नायनाट करतां आला पाहिजे. मन माणसाला कायमचें चिकटलेले आहे. जोपर्यंत त्याच्यावर तुम्हीं ताबा मिळवूं शकलां नाहीं तोंपर्यंत तें तुम्हांला दुःख देत, सतावीत रहाणार. घरदार सोडून सन्यास घेतला व अरण्यवास पत्करला म्हणून काय झाले? मन आहे तेथेच आहे ना? मग तुम्हीं राजवाड्यांत रहा कीं जंगलांत जा. मन तुमचा पिंछा सोडणार नाहीं. व तुमचें दुःख कांहीं हलकें वा कमी होणार नाहीं. वासनायुक्त मन हेच आपले मोठ्यांतील मोठे वैरी आहे.

या वैन्याचें वैरीपण नाहींसे करावयाचें असेल तर सद्विचार, सत्संगती, सद्ग्रथांचे वाचन, सत्पुरुषांचे मार्गदर्शन व विचारमंथन आपण स्वीकारले पाहिजे. हितकर कोणते अहितकर कोणते हैं समजून घेऊन जॅ अहितकर असेल त्याचा त्याग केला पाहिजे.

श्रीसाईंबाबानीं आपणास सच्छील होण्याची, वासनांवर विजय मिळविण्याची शिकवण दिलेली आहे. तिचे अनुकरण करून आपण आपल्या जन्माचे सार्थक करून घेतले पाहिजे.

— संपादक

॥ श्री सार्वनाथ प्रसन्न ॥

स्थापना १

खास लोकाश्रयाखालील

[1924]

हरी महादेव वैद्य (रत्नागिरीकर)

सोने, चांदी, मोती व जवाहिर यांची लोकप्रिय पेढी

न. चिं. केळकर रोड, दादर—मुंबई २८.

आपले सामर्थ्य ओळखा

लेखक : पु. वा. कुळकर्णी

तुमच्याठार्यी सामर्थ्य असामान्य आहे; परंतु ते सुषुप्तावस्थेत आहे. तुम्हांला त्याची जाणीव होऊन त्याचा तुम्हीं उपयोग करून घेतला पाहिजे. कशालां दैन्यावस्थेत काळ कंठितां?

मनुष्यमात्रांत अपरंपर शक्तिसंचय आहे. त्याची त्याला जाणीव मात्र झाली पाहिजे. तो शक्तीचा खजिना कशारीतीने उपयोगांत आणावा हें त्याला समजले मात्र पाहिजे. ते समजून आल्यावर कोणत्याही कार्यात यश वा सफलता मिळविणे मुळीच कठीण नाहीं. शक्ति, सामर्थ्याचा खजिना जवळ असूनही मनुष्य स्वतःला हीनदीन, निर्बल व दुबळा समजत असतो. आश्र्याची ही गोष्ट आहे नाहीं का? तुझें आहे तुजपार्शी परि तू जागा चुकलासी। यशासाठी, सफलतेसाठी ज्याची जरूरी ते सामर्थ्य जवळ असूनही केवळ अज्ञानामुळे मनुष्य बाहेरच्या मदतीसाठी सैरावैरा धांवत पळत सुटलेला असतो. किती विचित्र व्यापार आहे हा! ईश्वराने देवी शक्तीचा भरपूर सांठा आपणास सुपूर्द केला असतांही त्याची जाणीव करून घेऊन त्याचा उपयोग करून न घेतां मनुष्य भ्याडासारखें वर्तन करीत असतो! किती वेडेपणा आहे हा!

दैन्यावस्थेत जन्म व मरण

जन्म झाला तो गरिबीत. सभोवार दैन्यावस्था पसरलेली! दुःखांत जन्म झाला आणि शेवटपर्यंत दुःखांतच दिवस घालवून कण्हैत कुंथत एके दिवशी 'राम' म्हणप्याची पाळी आली! जीवन संपले! दुःखांत जन्मले व दुःखांत नाहीसै झाले! हीच का मानवी जन्माची कर्तव्यारी? हाच का पुरुषार्थ? ईश्वराने तुम्हांला मानव जन्म दिला त्या ईश्वराचा हा भयंकर अपमान होय!

दुःखांत व दैन्यांत पूर्वकर्मानुसार जन्म झाला म्हणून काय विघडले? त्यावर स्वपराकमाने मात करणे तुमच्या हातचे आहे. तशी अपरंपर शक्ति ईश्वराने तुम्हांला दिलेली आहे. ती गुस असते. ती तुम्हीं ओळखली पाहिजे. तिच्यावर गंज चढलेला असतो. तो छुवून पुसून तुम्हीं साफ केला पाहिजे. एवढे-सुद्धा तुम्हीं करणार नाहीं का? तुम्हांला आरे आयतें तयार, 'सेडीमेड' पाहिजे नाहीं?

फुले उधळावीं—

‘फुले उधळावीं। तुज म्हणुनी जन्मप्राप्ति.’ आपल्या पराक्रमानें वाटेल त्या क्षेत्रांत यश मिळवून तुं यशाचीं फुले चौफेर उधळावीं, त्यांचा सुगंग सर्वत्र दरबळून सोडावा व स्वतःवर इतरेजनांकळून अमाप फुले उधळून ध्यावीं, यासाठीं तर तुझा जन्म आहे आणि दुर्दैवानें या सान्या गोष्टीचा तुला विसर पडला आहे!

तूं जरा डोळे उधळून तर पहा! दाष्टि साफसूफ कर. तुझ्या सभौवार इश्वरानें सुयश, ऐश्र्य, सुखसंपदा, विद्वत्ता यांची पखरण घालून ठेविली आहे. मान, प्रतिष्ठा लौकिक तुझ्यासाठीं हातांत पुष्पमाळा घेऊन उभे आहेत. वाट पाहाताहेत उत्कंठेने तुझी! तूं आपली योग्यता दाखवून पुरुषार्थीची अंतःकरणांतील ज्योत पेटवून त्या प्रकाशांत अहोरात्र वावरू लागले पाहिजे. प्रयत्नशील बनले पाहिजे. म्हणजे जें मनांत आणशील, जें उच्च व उज्ज्वल ध्येय उराशीं बाळगशील तें खात्रीने तूं पदरांत पाहून घेशील.

परंतु बाबारे! प्रयत्नांशिवाय, परिश्रम केल्याशीवाय तुला कांहीं मिळणार नाही. दैन्य, दारिद्र्य, दुःख दूर करण्याचा राजमार्ग म्हणजे अखंड उद्योग, आपल्या ध्येयाचा अखंड ध्यास व त्यासाठीं अविरत परिश्रम करण्याची तयारी.

एक उज्ज्वल उदाहरण

दैन्यांत, दारिद्र्यांत व दुःखांत जीवन कंठणारीं, परंतु दृढनिश्चयाच्या, चिकाटीच्या बळावर जगांत स्वपराक्रमानें पुढे आलेलीं कितीतरी माणसें या देशांत नव्हे आपल्या या महाराष्ट्रांत होऊन गेलीं. स्पष्टीकरणासाठी, हे विचार मनावर ठसविष्यासाठी, एक लहानसे उंदैहरण आपण घेऊं या.

रा. ब. शंकर पांडुरंग पंडित एम. ए. या नांवाचे एक थोर व विद्वान गृहस्थ सुमारे सत्तर वर्षांपूर्वीच्या काळांत महाराष्ट्रांत होऊन गेले. (निधन १८९४) ते न्याय-मूर्ति माघवराव रानडे यांचे परम स्तेही व सहकारी होते. त्यांचा जन्म कोकणांत बाबुली (संस्थान सावंतवाडी) या नांवाच्या एका खेड्यांत झाला. त्याकाळी आजच्या सारख्या शिक्षण संपादनाच्या सुखसोयी उपलब्ध नव्हत्या. त्या खेड्यांत होती एक मराठी शाळा. तेथील शिक्षणक्रम संपविल्यानंतर पुढे प्रगति थांबली. मुळीं सोयच नव्हती तेशें कोण काय करणार? सुधारणेचे, पुढे पाऊल टाकण्याचे सारे दरवाजे बंद मग त्या शंकरानें काय करावे? बडील होते गांवचे कुलकर्णी. त्यांना गांवात फिरावे लागे. त्यांच्या बरोबर रहायचें व त्यांच्या दैनंदिन कामकाजांत त्यांना मदत करावयाची.

कारकून होण्याची आकांक्षा

एकदा काय झाले की, एक बडे अधिकारी आपल्या कचेरीसह फिरतीवर निघाले होते. जवळच्या कुडाळ पेठ्यात त्याची छावणी होती. अधिकारी फिरतीवर निघाले

म्हणजे कुळकण्या सारख्या गांवकामगारांस त्यांच्या आसपास त्याकाळी रहावै लागत असे, शंकररावांचे बडील आपल्या चिरंजिवासह त्या अधिकाऱ्यांच्या भेटीस गेले असतां त्यांच्या कचेरीचा थाट शंकररावांच्या हृषीस पडला. अहो! थाट म्हणजे काय? प्रत्येक कारकून खुर्चीवर बसलेला व त्याच्यासमोर लिहिण्यासाठी एकेक टेबल! कारकुनाचे केवढे हैं वैभव! शंकररावांच्या तें डोळ्यांत भरले! आपण कारकून व्हायचे असे त्यांच्या मनाने घेतले, ते बेचैन झाले, घरीं आल्यानंतर ते तपासांत होतेच. एके दिवशी कुडाळ कचेरीत कारकुनाची एक जागा रिकामी झाल्याचे त्यांना समजले, त्यांनी त्यासाठी अर्ज लिहिला आणि पोषांत टाकिला.

१०१२ रुपये पगाराची कारकुनाची नोकरी झाली तरी ती वशिल्याशिवाय थोडीच मिळणार! ज्यांचा वाशिला होता त्यांना ती मिळाली व शंकररावास नकारार्थी उत्तर मिळाले!

अंतर्मन जागे झाले

लहानसाच प्रसंग! परंतु त्या प्रसंगाने शंकररावांस जाग आली. त्यांचे अंतर्मन जागे झाले. मनावर मळ साचला होता तो धुवून साफ झाला! त्यानी त्याचवेळीं निर्धार केला की, यापुढे आपण शिक्षण संपादन करावयाचे, खूप खूप मोठा व्हायचे! हा निर्धार करूनच ते थांबले नाहीत. एकदां जागृति आल्यानंतर तुम्हांला झोप आणि विश्रांति कुठची मिळायला! सारे शरीर पेढूं लागते, ती घग तुम्हांला स्वस्थ राहूंच देत नाही.

संधी साधून एके दिवशी पहांटे घरांत कोणालाही न सांगतां किंवा जाग लागून देतां ते घराबाहेर पडले व बेळगांवला आले. जवळ कांहीं नव्हते. होती तेवढी मोठा होण्याची महत्वाकांक्षा. ती चालवीत होती व पुढे पुढे पाऊल टाकायला लावीत होती. त्यांच्याजवळ पैशाभाडक्यापैकीं कांहीं नव्हते. १२ दिवस जेवणापुरते पैसे गांठीशीं होते असतील किंवा नसतीलही!

कुठेतरी दुपारची बेळ घालवायची व सकाळ-सायंकाळ तेथें सरदार हायस्कूल या नावाचे हायस्कूल होतें त्याच्या बाहेर पडवीत बसून आंत चाललेल्या अभ्यासाकडे एकतानतेने लक्ष द्यावयाचे. १२ दिवस असे गेले. तिसच्या दिवशी शाळेतील शिक्षकांच्या लक्षांत ती गोष्ट आली. बाहेर येऊन मुख्याध्यापकांनी मुलाची चौकशी केली. त्याची घ्येयनिष्ठा, त्याचा निर्धार व त्याची तडफ पाहून मुख्याध्यापक शक्त झाले. शंकररावांचे वय त्यावेळी १८१९ वर्षीचे होते. त्या अध्यापकांचे मन द्रवले. ईश्वर त्यांच्या हृदयांत जागा झाला. त्यानी त्या मुलाची जेवणाखाल्याची व शाळेत प्रवेश करून देण्याची व्यवस्था आस्ते आस्ते झाविली. जावूची कांडी फिरवाची त्याप्रमाणे हे सारे घडले! को घडले?

कारण शंकररावांच्या अंतःकरणातील तेजाची ठिणगी पेटली म्हणून ! अशा माणसाला ईश्वर केवळाहि अंतर देत नाही. तो रात्रांदिवस त्याचा पाठिराखा होऊन त्याला इच्छलेले देतो.

झपाट्याने प्रगती

यानंतर शंकररावांची प्रगति झपाट्याने होत गेली. घर सोडल्यापासून सातव्या वर्षी ते बी. ए. झाले. इंग्रजी भाषेवर दांडगे प्रभुत्व. त्याशिवाय संस्कृत व लॅटीन भाषांवरहि तेवढैच प्रभुत्व. आणि कितीतरी भाषा शंकरराव शिकले. लौकरच एम. ए. झाले. महाविद्यालयांत, पुणे व मुंबईत प्राध्यापक झाले. डेप्युटी कलेक्टर झाले, ओरिएंटल ट्रान्सलेटर झाले व शेवटी पोरबंदर सारख्या एका संस्थानचे मुख्य कारभारीही झाले. त्यांनी वेदउपनिषेदांची इंग्रजीत भाषांतरे केली; त्याशिवाय समाजकारण, राजकारण व साहित्य या क्षेत्रांत त्यांनी केवढी तरी मोठी व अविस्मरणीय कामगिरी पार पाडिली.

ओरिएंटल ट्रान्सलेटर या नात्यानें ते एकदां बेळगांवला गेले असतां सावंतवाडी दरबारनें त्यांना आणण्यासाठी खास गाडी पाठवून त्यांना प्रेमाचें व थाटाचें आमंत्रण दिले. आणि त्याच संस्थानांत साध्या कारकुनाची जागा त्यांना नाकारण्यांत आली होती !

शंकरराव पूर्वी होते कोण आणि झाले कोण ? शंकरराव मोठे तडफदार तसेच बाणेदार होते. युरोपियन अधिकारीही त्यांना वचकत असत. त्यापार्यीं ते एक, दोन वेळां पेचांतहि आले; परंतु मोऱेन पण वाकणार नाही हा आपला बाणा अखेरपर्यंत त्यांनी सोडला नाही. सुप्रसिद्ध विदुषी पंडिता क्षमाबाई राव ही त्यांची कन्यका होय.

जीवन असें तेजस्वी असावें

जीवन असावें तर असें, शंकररावांनी आपलें जीवन पुरुषार्थांच्या बळावर शोभविलें, सुगंधीत केलें तसें प्रत्येकाला करतां येईल.

प्रत्येक मनुष्यांत शक्तीचा सांठा प्रचंड प्रमाणांत असतो; परंतु तो कुठें तरी सांदीकोपन्यांत धूळ खात पडलेला असतो. त्याची दादही नसते. ज्याचें भाग्य थोर, ज्यांच्या घरी भाग्यलक्ष्मीचें आगमन व्हायचें असतें, त्याला कांहीं तरी प्रसंगानें निमित्तानें त्या आत्मबळाची जाणीव होते. त्या सामर्थ्यावर जो धूळ व कचरा साचलेला असतो त्यावर जोराची फुंकर मारून तो दूर सारावा असें त्याला वाटने. ती ईश्वरी प्रेरणाच म्हणावयाची. आणि मग त्याला त्या प्रकाशांत आत्म प्रचीति होते. काळोख ल्याला जातो आणि त्यांच्या जागीं प्रकाशाची प्रतिष्ठापना होते, जसें शंकररावांचे झालें तसें.

खजिन्याची चावी हस्तगत करून घ्या.

मन हें आपला मित्र आहे तसाच शत्रूहि आहे. मनाला आपण जशी चालना चाल तशी आपल्याकडून कृती घडेल. तुम्ही कधीं आत्मपरिक्षण करण्याच्या भानगडीत पडलां आहांत काय? आत्मनिरीक्षण करणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. त्यासुलें आपलें गुणावगुण कळून येतात. त्यांवर नजर ठेवतां येतें व त्या गुणांचा विकास जखरी प्रमाणे करतां येतो. ईश्वरानें भनुष्याला विकासाची अंपरंपार शक्ति देऊन ठेविली आहे. त्या खजिन्याची चावी मात्र आपण हस्तगत करून वेतली पाहिजे.

तुम्ही आपल्या मनांत ज्या विचारांना थारा द्याल, त्याना स्थीर होऊं द्याल, त्याप्रमाणे तुमच्याकङ्गन हालचाली होतील व कृतीहि घडेल. तुमचा निर्धार होऊं द्या कीं मी जगांत मोठा होणार, कीर्तिवंत होणार; स्वतःचें जीवन सुखी व सफल करून दुसऱ्यांचेहि जीवन सुखी व समृद्ध व्हावें यासाठी मनोभावे झटणार. त्यासाठीं सारी शक्ति खर्च करणार.

अशाप्रकारचे प्रेरक विचार तुमच्याकळून अपेक्षित कार्य करवून घेतल्याशिवाय रहाणार नाहीत. तुमच्यांत मोठा, सुखी व सामर्थ्य संपन्न होण्याचे विचार बद्धमूल होण्याचीच जरूरी आहे. मग त्या विचार रोपट्यांचा प्रचंड वटवृक्ष होऊन तो तुम्हांला व इतरेजनांसही शीतल छाया दिल्याशिवाय रहाणार नाही.

भूगोल हा उल्थितां मज नाही बेळू

परंतु तुम्हीं आहे त्या स्थिरीत समाधान मानून निर्माल्यवत्, चैतन्यहीन बनून जाऊ नका. ‘मारीन पन्नग मी फोडीन शेषटाळू। भूगोल हा उल्थितां मज नाही वेळू। अशा प्रकारचे अचाट कर्तवगारीचे व पुरुषार्थाचे सामर्थ्य तुमच्याठार्यी असतांना तुम्हीं दैन्यवाण्या स्थिरीत काळ कंठावा हें का मनुष्यपणाचे वा पुरुषार्थाचे लक्षण आहे? तुम्हीं तुमच्याठार्यी असलेले अगाध व अचाट सामर्थ्य ओळखलेले नाहीं तर आरंभी म्हटल्याप्रमाणे तुम्हीं देवदरबारी शोर गुन्हेगार ठरल्याशिवाय रहाणार नाहीं.

आत्मविश्वास जागवा, श्रद्धावंत व्हा, जशी ईश्वरावर तशीच स्वतःच्या सामर्थ्यावर निस्सीम श्रद्धा ठेवा. श्रद्धेच्या बळावर पार पडणार नाही अशी या जगांत कोणतीही गोष्ट नाही. ज्या प्रमाणांत तुम्ही श्रद्धेचें व आत्मविश्वासाचें बळ जवळ केलें असेल त्या प्रमाणांत या जगाच्या रंगभूमीवर तुम्हीं कमी अधिक प्रमाणांत यशस्वी व्हाल, तुम्हीं आपलें सामर्थ्य ओळखून आपली भूमिका योग्य रीतीनें पार पाढण्याचा निर्घार करा. ईश्वर तुमच्या पाठीशीं आहे.

स्वतःच्या उन्नतीसंबंधी कांही सुविचार

लेखक : आप्पाराव

देव भावाचा भुकेला. देव काय पहातो व सन्निध येतो ? देव तुमचा भाव पहातो. जेथे भाव तेथे देव. तो जसा ब्राह्मणांचा तसाच महार-मांगाचा ही आहे. जेथे भाव आहे तेथे तो आहेच आहे. त्याच्या ठायीं जातिभेद नाहीं. त्याच्याठायीं समाजभेद नाहीं व देशभेदही नाहीं. सर्व भेदभावांच्या पलिकडचा तो आहे. तो तुमच्या अंतरींचा भाव पहातो. माझ्यावर कोणाची किती प्रमाणांत भावना आहे. कोणाच्या मनांत माझ्या-बद्दल निस्सीम प्रेम किती आहे हैं तो पहातो व तें त्याला बरोबर समजतेहि. तुमचे अंतःकरण ज्या प्रमाणांत त्याच्या प्रेमानें भरलें गेलें असेल त्या प्रमाणांत त्यांचे कृपा किरण तुमच्या वाट्यास आल्याशिवाय रहाणार नाहीत.

$\times$ $\times$ $\times$

जो भगवान श्रुत्वाच्या काळी होता, जो भगवान प्रलहादास पावला, जो भगवान द्रौपदीवरील संकटाच्या वेळी धांडन आला, तो भगवान गेला आहे कोठे ? तो आहे तेथें आजही आहे. मात्र श्रुत्वाची भक्ती, प्रलहादाची व द्रौपदीची श्रद्धा व विश्वास आमच्याठार्यां निर्माण होण्याची खोटी आहे. मग पहा काय चमत्कार घडून येतो तो ! भगवंताचें प्रेम, त्याची करुणा, त्यांचें सौहार्द गेले आहे कुठे ? कुठेही गेलेले नाही. गेली आहे आम्हांला सोहून भक्ती, गेली आहे श्रद्धा, गेली आहे तळमळ, आम्ही त्याला विसरलों आहोत, आम्ही नाना पापांचे डोंगर रचून त्याला दूर करून बसलों आहोत !

X X X

मगवंताची प्राप्ति विचार करून पाहिले तर फारद्यी कठीण नाही. भक्तानें त्याचा ध्यास घेतला पाहिजे. त्याच्या भेटीची जिवंत तळमळ अंतःकरणांत उत्पन्न झाली पाहिजे. हा ध्यास, ही तळमळ केवळ लागते, माहीत आहे ? त्याचे, त्याच्या भेटीचे महत्त्व आपणास वाटले पाहिजे. तें मनोमन पटले पाहिजे. या जीवनांत त्या भेटीची आत्यंतिक आवश्यकता आपणास जाणवली पाहिजे; भेटीचे हें महत्त्व, ही आवश्यकता वाटायची कशी ? तशा प्रकारचे विचार मनांत येतात कधीं ? त्याला सत्संगाची जरुरी आहे. सत्संगामुळे हें आपोआप व सहजासहजीं घडून येते. त्यासाठी तुम्ही सत्संगाची कास धरा !

X **X** **X**

ज्याच्या अंतःकरणांत भगवंताबद्दल अनन्यसाधारण आवड, प्रेम उत्पन्न होते त्याच्यासनिधि तो येतो. त्याला तो भेटतो. तुम्हीं वरपांगी कितीहि पूजनअर्चन करा. मोठमोठ्यानें त्याच्या नांवाचा जयघोष करा. त्यामुळे तो तुमच्याजवळ यायचा नाही. तो पहातो तुमचे अंतःकरण, तुमचा अनन्य भाव, तुमचे अनन्यसाधारण प्रेम, मी त्याची भेट घेणार, मी त्याला भेटल्याशिवाय रहाणार नाहीं अशी आग तुमच्या अंतःकरणांत, पेटली पाहिजे. त्याची भेट नाहीं झाली तर मी जिवंत राहूं शकणार नाहीं इतका जीव व्याकूळ, कासावीस झाला पाहिजे. देव आपल्या भक्ताला त्रास देत नाहीं किंवा मरुं देत नाहीं. त्याला तुम्हीं त्याचे नामसंकीर्तन करीत या जगांत रहावे असेंच वाटत असते. कारण तेंच तुमच्या उद्धाराचे साधन आहे.

X   X   X

माझे रक्षण करणारा, माझा त्राता एकमेव भगवंतच आहे. तो करील तसें होईल ही तुमची दृढ भावना झाली पाहिजे. तुम्हीं सर्वस्वीं त्याच्या कृपेचा आधार घेऊन त्याच्यावर भरिभार टाकून राहिले पाहिजे. म्हणजे तोच तुमची सर्वप्रकारे काळजी वहातो. त्याच्या कृपेशिवाय दुसरा आधार नाहीं. तोच एकमेव आधार, अशी तुमची अवस्था झाली म्हणजे आपोआप त्याला तुमची काळजी वाढूं लागते. मग तोच तुमची काळजी वाढूं लागतो. मग तुमचे लक्ष पापाचरणाकडे जाणार नाहीं. मनांत पापी विचारच येणार नाहींत. त्या विचारांना तो तुमच्या मनांत थारा देणार नाहीं. त्यांची हकालपट्टी करण्यांत तो मोठा पटाईत आहे. पापी विचारांना तो आपल्या जवळ ओहून घेईल व तुम्हांला निष्पाप ठेवील. तुम्हीं त्याला आपले अंतःकरण मात्र अर्पण केले पाहिजे.

X   X   X

मनुष्याच्या वाट्यास पूर्वकर्मानुसार सुखोपभोगाचे प्रसंग अनेक येतील व जातील. त्यांच्या येण्यांत सुख नाहीं तसेंच जाप्यांतही दुःख नाहीं. येण्याजाप्याचा इचक्कनोमिक्रम असाच चालू रहावयाचा. आम्हांला सुखसंपत्तीची साधने मिळालीं त मनांत अहंकार उत्पन्न होतो; त्यांचा उपभोग घेत असतां परिणामीं दुःखही भोगाव लागते. त्याऐवजी घरदार, संपत्ती जवळ होतीं तीं गेली तर दुःख वाढूं लागते व्याणि मनाला वेराग्य प्राप्त होते. तसें घडले तर तें जाणे हितकरच ठरेल. त्यामुळे भगवंताची आठवण तरी होईल. मनुष्याची खरी हानी केव्हां होते? ईश्वरासंबंधी कर्तव्याचा विसर पडती तेव्हां. ती भावना अंतःकरणांतून गेली तर की मात्र मोठ्यांत मोठी हानी समजली पाहिजे. मनांत ईश्वरी भावना वाढली व ती स्थीर झाली तर त्यासारखा दुसरा लोभ कोणताही नाही. या जगात बाब्यसुख देणाऱ्या कस्तु येतील असाणि जातील. त्याबद्दल दुःख करण्याचे कांहीं कारण नाहीं. भगवत्

चिंतन, त्याचा निदिध्यास हाच आपल्या शाश्वत कल्याणास कारणीभूत होणारा आहे. त्यासाठीं जपायचें-त्यासाठीं काळजी वहावयाची.

X

X

X

भगवंताला सर्वपरीनें जो शरण जाईल त्याच्या बाट्यास निश्चितपणा आलाच पाहिजे. तो नाहीं आला तर समजावें कीं आपल्या शरणागतीत कांहींतरी कसूर आहे. जेथें संपूर्णतया शरणागती वास करते तेथें कोणत्याहि प्रकारची चिंता रहाणे शक्यच नाहीं. ही कसोटी ध्यानीं आणून भगवत् चरणीं सर्व प्रकारें मन कसें लागेल, तोच सर्वस्व, कर्तासवरता तोच ही भावना कशी निर्माण होईल, याकडे लक्ष पुरविष्यांत आले पाहिजे.

X

X

X

शारीरिक सौंदर्य ही काय चीज आहे? सौंदर्य हे केवळ आमच्या मानण्यावर आहे. आमच्या कल्पनेचे खेळ आहेत ते. सौंदर्य मनुष्यमात्रांत किंवा वस्तूंत नसते. तें असते आमच्या मानण्यावर. अमुक पोषाख, अमूक प्रकारच्या शारीरिक ढौळ, सुंदर आहे. ही धारणा आपल्या मनानें केली. परंतु खरें पहातां या शरिराचेंच उदाहरण घ्या ना. हाडे, मास, त्वचा, कफ, थुंकी वगैरेनी ओतप्रोत भरलेला व सजलेला हा देह आहे. त्यांतील प्रत्येक वस्तु अलग अलग करून पहा म्हणजे त्यांत तुम्हांला कितीसें सौंदर्य आढळून येईल? उलट शिसारीच येईल. आणि आपल्या कातडीच्या वेष्टनांत या साच्या चिजा भरलेल्या आहेत! आमच्या मनानें आम्हीं त्यांतून सौंदर्यदृष्टि निर्माण करून ठेविली आहे. या विचारानें शारीरिक मोहापासून आपण आपल्या मनाला दूर केले पाहिजे. त्या निरर्थक मोहांत आपण गुरफदून जातां कामा नये.

X

X

X

आपल्या मनांत सुविचार, भलेपणा व एकमेकांबद्दल सात्त्विक प्रेमभाव इतक्या श्रमाणांत जागृत व बद्धमूल झालेला असला पाहिजे की, कोणत्याहि परिस्थितीत, कोणत्याहि मोहजालापाशीं जावें लागले तरी त्याला जरासुद्धां घक्का पोहोचतां कामा नये. एवढेंच नव्हे, तर जो कोणी आपल्या जवळपास येईल त्याच्यावरहि आपल्या सुविचारांचा व भलाईचा इष्ट परिणाम घडून आला पाहिजे. त्याच्यावर आपली छाप पडली पाहिजे. आमच्याठाशीं एवढे तेज, एवढे पावित्र्य व निर्मलता निर्माण झालेली असली पाहिजे की, कोणतीहि परिस्थिति समोर येवो तिळा घक्का लागणार नाही, फार काय? कोणी हष्ट विचारी पापी माणूस आपल्याजवळ आला तर कसीत कसी तो आपल्या संपर्कात असेपर्यंत तरी त्याच्या मनांत हष्ट व पापी विचार येणार

नाहींत. अशी सच्छील माणसें आजही या जगात व आपल्या जवळपास कुठे ना कुठे वावरत आहेत.

X

x

x

दिन प्रतिदिन आपल्यांतील दैवी संपत्ति वाढत गेली पाहिजे. फोफावत गेली पाहिजे. प्रकुण्डित व सुगंधीत होत गेली पाहिजे. भगवंताचें नामस्मरण करण्यांत आनंद वाटला पाहिजे. आसक्ति वाटावी ती त्या नांवाची. त्याचें चिंतन, त्याची आठवण यांतच अशा प्रकारची दैवी स्थिती वाट्यास आली तर खुशाल समजावें की आपण योग्य मार्गवर आहोत. आपला रस्ता चुकलेला नाही. आम्ही प्रगति मार्गवर आहोत. आमचा दिन प्रतिदिन विकास अधिकाधिक सुधार होत चाललेला आहे; परंतु या उलट भगवंताचें विस्करण होत चाललें आहे, त्याच्या नांवाचें आकर्षण वाटत नाही, त्याचें नांव घेण्यांत गोडी वाटत नाही, त्याविरहीत इतर गोष्टीबद्दल आवड वाढत चालली आहे. सुखोपभोग हेंच सर्वस्व वाढू लागलें आहे, अशी दुर्देवी स्थिति जेव्हां तुमच्या वाट्यास येईल तेव्हां आपलें पतन होऊ लागले आहे, कधीं ना कधीं खोल दरींत आपण गाडलें जाणार हें निश्चित समजावें.

बरै कोणतें, वाईट कोणतें, हितकर कोणतें व अहितकर कोणतें, एवढे समज-
ण्याची शाकित ईश्वरानें मनुष्याला दिलेलीं आहे. जो डोक्लेझांक करून स्वतःचे नुकसान
करून घेतो त्याला कोण काय करणार ? यासाठीं सावधान !

वसंत फोटो आर्ट स्टुडिओ

मालक : वसंत के. चिटणीस

आमच्या येथे शृंप फोटो व लग्न, मुंजी समारंभ व इतर कामे सुबक करून दिली जातात. त्याचप्रमाणे कलरींग ऑर्झेन्ट फिनिशिंग स्वस्त दरांत केली जातात.

एक वेळ अवश्य भेट द्या !

वसंत फोटो आर्ट स्टुडिओ शान्ति सिनेमा समोर,
दादर.

आयुष्याचा सदुपयोग

मानवाला मिळालेले आयुष्य कधीं संपुष्टांत येईल हैं सांगता येणे कठीण आहे. घडीचा भरंवसा नाहीं. यासाठीं मिळालेल्या घडीचा सदुपयोग आपण सत्कारणीं केला पाहिजे. हैं मानवी जीवन सफल करणे व परमानंद प्राप्त करून घेणे हैंच आपले एकमेव उच्च ध्येय असले पाहिजे.

पूर्वजन्मींची पुण्याई

भगवत् प्राप्तीची इच्छा मनांत उत्पन्न होणे ही पूर्वजन्मींची पुण्याई समजली पाहिजे. सर्वांच्याच ठारीं ती इच्छा जागीं होत नाहीं. परंतु ती इच्छा एकमेव असावी. त्या इच्छेला कशाचेहि गालबोट लागू नये. ईश्वर प्राप्तीच्या मार्गानें गेले असतां त्याची प्राप्ति होते. अनेक मानव त्या मार्गानें गेले आहेत व त्यांना त्याची प्राप्ति झालेली आहे. मग तुम्हांलाही कां होणार नाहीं? मात्र त्याच्या भेटीची तळमळ लागून राहिली पाहिजे. एकदां का त्याची प्राप्ति झाली मग त्याची आणि तुमची ताटातूट कधींही होणार नाहीं. ती प्राप्ति होईपर्यंतच विलंब लागत असतो. ती झाली म्हणजे मग त्या सुखाला अंतपार रहात नाहीं.

त्याच्या प्राप्तीसुक्ले तुमच्या मनाचा शुद्धि होईल. शुद्ध अंतःकरणाशिवाय तो जवळच येत नाहीं. अंतःकरण निर्मळ झालें व अंतःकरणांत त्याची एकदां स्थापना झाली म्हणजे कोणतेही पाप तुमच्या बाच्याला उभे रहाणार नाहीं. राग, द्वेष, वैर, मत्सर, आशा, ममता हीं सारी सौंगेढोंगे तुमच्यापासून दूर पळतील. मनाला शाश्वत शांति प्राप्त होईल.

कधींतरी ताटातूट व्हायचीच

कोणताही सुखोपभोग असो. तो पूर्ण नाहीं. शेवटपर्यंत कोणताही भोग तुम्हांला सुख घेऊं शकणार नाहीं. भोग म्हणजे दुःखाला आमंत्रण. क्षणिक सुखाला शाश्वत सुखाची सर कधींतरी येईल का? सुखोपभोगाचे कोणतेही साधन घ्या. कधीं ना कधीं त्याचा वियोग, ताटातूट ही व्हायचीच.

आणि वियोग म्हणजे काय? दुःख. त्या दुःखाला आपण जाणूनबुजून आमंत्रण करीत असतो. भोगेच्छेमुळे नाना प्रकारचीं पापें करण्यास तुम्हीं तयार होतां. अशा रीतीनें पापाच्या राशी वाढत जातात व अंतीं त्याच तुमच्या दुःखाला कारण होतात. मला हैं सुख पाहिजे, तें सुख भोगायचे आहे, अशाखालीं राग, द्वेष, मत्सर वैरभाव यांना संचार करायला भरपूर वाव होतो. आणि तुमच्या अंतःकरणांत कळीचा संचार होऊन सारें जीवन दुःखानें डागळले जाते!

शेवटपर्यंत अंतकाळपर्यंत सुखोपभोगांसाठीं चाललेला हा झगडा कांहीं संपत नाहीं. आणि शेवटीं काहीं ना कांहीं इच्छा मार्गे शिळक रहातेच.

मग काय? 'पुनरपि जनने पुनरपि मरण' हे रहाटगाडगे सुरु होते. त्या रगाड्यांत सांपङ्घन या मौल्यवान मानव जन्माचें तुम्ही मातेरे करून टाकणार आहांत काय? मग तुमच्यासारखे दुर्दैवी तुम्हींच.

त्या जाळ्यांतून मुक्त व्हा

हे सभोवार पसरलेले सुखोपभोगाच्या लालसेचें जाळे तोडा. मन कठोर करून तोडा. त्याच्यांतून मोकळे व्हा.

ईश्वरप्राप्ति आणि सुखोपभोगांची प्राप्ति या दोन गोष्ठी तुमच्यापुढे आहेत. तुम्ही कोणती पत्करणार? ईश्वरप्राप्तीची तळमळ तुम्हांला लागली तर ती प्राप्ति झाल्याशिवाय केव्हांहि रहाणार नाहीं. पण सुखोपभोग प्राप्तीचे काय? तुम्ही इच्छा बाळगूनहि तुम्हांला ती मिळेलच असें मात्र नाहीं. तुमची धडपड, चडफड चालूच राहील. ती प्राप्ति येनकेन प्रकारेण झाली तरी एक दिवस तुम्हीं गोत्यांत सांपडणार हे निश्चित समजा.

एकाच्या प्राप्तीत आहे मानवजन्माची सफलता व जीवनाचा परमोत्कर्ष व परमानंद आणि दुसऱ्यांत आहे मानव जीवनाची विफलता व जन्ममृत्युच्या फेऱ्यांत सांपङ्घन गरगर फिरत रहाण्याचा घोका!

मग विचार करा! हे जीवन अपरंपार नाहीं. आरंभी म्हटल्याप्रमाणे क्षणभंगूर आहे. मग आयुष्यांतील प्रत्येक क्षण तुम्हीं कशासाठीं खर्च करणार? शाश्वत कीं अशाश्वत सुखासाठीं?

* उत्कृष्ट कागद * आकर्षक रचना

* स्वच्छ व सुबक छपाई

बॉम्बे सेट्ल प्रेस

मुरलीधर टेप्ल कंपाऊंड, ठाकुरद्वार पोस्टाशेजारीं

जगद्वाथ शंकरशेट रोड, ठाकुरद्वार मुंबई ३

भगवंताचे प्रेम प्राप्त करण्याचा मार्ग

साधक होणे ही सांघी गोष्ट नाही. त्यासाठी कांहीं पथ्ये पाळणे जरूर असते. आपणास काय साध्य करायचे आहे? आपणास कसली आस लागली आहे? भगवंताच्या भेटीची ना? मग सारे लक्ष त्याकडे लावले पाहिजे. मग संसारांत व संसाराच्या मायापाशांत गुरफटून चालणार नाही. संसारांत राहूनही त्यापासून अलिस रहाण्याची कला तुम्ही साध्य करून घेतली पाहिजे. संसारतापापासून जसें मुक्त होणे जरूर आहे त्याचप्रमाणे शरीरभोगपासून मुक्त झाले पाहिजे. दो दगडीपर पाय ठेऊन कुठचेंच घडपणी साध्य होणार नाही. सारी नाती, सारी बंधने तोऱ्हून तुम्ही भगवंताची नातें जोडाल तेव्हांच तो तुमच्याजवळ येईल. भक्ति. भक्ति कशी निलोभ व एकाचीच पाहिजे. मन एकाच जागी स्थीरावळे पाहिजे.

कन्या आईवडिलांच्या घराचा संबंध सोडते तेव्हां तिचा पतीच्या घराशी संबंध जडतो. ज्याची आपण इच्छा करतां त्याचे आपण सर्वस्वी भक्त बनले पाहिजे. त्याच्याशिवाय दुसरे तिसरे कांहीं सुचतां नये.

भगवंतावर पूर्ण श्रद्धा व प्रेम असले पाहिजे. भक्तिप्रेमाशिवाय त्याची प्राप्ति होणे शक्य नाही. या उद्योगांत असतां कांही गोष्टीचा लोभ सुटतां सुटत नाही. मनाचा निर्धार करूनही कांहीं गोष्टी चिकटून रहातात, त्या भगवत् चरणीं अर्पण करून आपण मोकळे झाले पाहिजे. भगवंत मग आपली काळजी वाहीलच वाहील.

प्रत्येक गोष्टीचा भरिभार भगवंतावर टाकून आपण मोकळे व्हावयाचे. त्याची इच्छा. तो जसें करील तसें होईल आणि तो जें करील तें आपल्या कच्याणाचेंच करील अशी आपल्या मनाची पूर्ण खात्री असली पाहिजे.

त्याची प्रार्थना करावयाची ती कशासाठी? स्वार्थासाठी नाही. त्याच्या प्रेमासाठी, सुखदुःखाच्या बंधनांतून व मायामोहाच्या पाशांतून सुटण्यासाठी, आपण त्याची प्रार्थना करावयाची.

ईश्वर तुमची मनकामना पूर्ण करण्यास सर्वपरीने समर्थ आहे. ती दुष्टपणाची मात्र असतां कामा नये. ज्या मनकामनेने तुमचे पतन होणार नाहीं अशी कोणतीहि कामना तुम्हीं मनोभावे त्याची प्रार्थना केली तर तो पूर्ण करतोच करतो. तुमची कामना, सद्वासना पूर्ण होईल. परंतु त्यामुळे त्याच्या प्रेमाला तुम्हीं पात्र होणार नाहीं. त्याचे प्रेम हवें असल्यास सर्व कामनांचा त्याग केला पाहिजे. त्याची प्राप्ति, त्याचे प्रेम हीच एकमेव कामना तुम्हीं 'उराची' बाळगली पाहिजे.

तुकाराम महाराजांचे स्वर्गारोहण

लेखक : अनंतराव मराठे

भगवद्भजन, हरिकीर्तन, नामस्मरण, ध्यानधारणा व परोपकारार्थ देह जिजिविणे
 हैं आयुष्यांतील मुख्य कर्तव्य, त्यांत कोणत्याही प्रकारे कसूर करावयाची नाहीं, काम-क्रोध-लोभ-मोह-मद-मत्सर यांना अंतःकरणांत थारा द्यावयाचा नाहीं, कोणाचीही काढीची भीड मुर्वत न घरतां ‘मनःपूर्तं समाचरेत्’ या वचनाच्या खन्या अर्थाप्रमाणे आचरण ठेवावयाचे आणि तसाच उपदेश लोकांना करावयाचा, अशा रीतीने तुकोबांच्या आयुष्याची ४०।४२ वर्षे गेलीं. या काळांत त्यांचा स्वतःचा आध्यात्मिक अधिकार तर अतिशयच वाढला. प्रथम देव आणि भक्त यांच्यामध्ये जो द्वैतभाव त्यांना दिसत असे तो नाहीसा होऊन ते स्वतःच देवमय झाले. त्यांना अद्वैत्यांच्या परब्रह्माचा साक्षात्कार होऊन ‘अवद्ये ब्रह्म’ आपण डोळ्यांनी पाहिले, अशी गवाही ते देऊ लागले. आणि वेद, शास्त्र व पुराणे यांनी वर्णिलेत्या सच्चिदानन्दरूपी परमात्म्याचे साक्षात् दर्शन झाल्यावर होणारा आनंद त्यांच्या प्रत्येक शब्दांत आणि प्रत्येक कृतींत व्यक्त होऊं लागला. शोडक्यांत सांगावयाचे म्हणजे सुखदुःख, हर्षामर्ष इत्यादि द्वंद्वांतन मुक्त होऊन ते पापपुण्याच्याही पलीकडे जाऊन साक्षात् परब्रह्मरूप बनले! मृत्युची भीती तर त्यांना मुर्लींच वाटत नसे. उलट मृत्यु हा आनंदरूपच आहे अशी त्यांची खात्री झाली होती. सामान्य लोकांना भेडसावणारे मृत्युचे अक्राळ विक्राळ स्वरूप आणि मरणोत्तर देहाचे संस्कार करीत असतांना सामान्य लोकांना वाटणारे स्मशान-कैरग्य यांचा त्यांनी कधींच ठाव घेऊन ठेविला होता. मृत्यु विषयीं ते अगदीं बेफिकीर असत. ‘मरणं प्रकृतिः शरीरिणाम् विकृतिर्जिवितमुच्यते बुधैः’ हा सिद्धांत त्यांच्या बुद्धीला पटला होता, इतकेच नव्हे तर त्यांच्या अंतःकरणाला जाऊन भिडला होता. स्वतःच्या मृत्युचे स्वतःच वर्णन करण्याइतकी त्यांची वृत्ति तादात्म्य पावली होती.

“आपुले मरण पाहिले म्यां डोळां। तो जाला सोहळा अनुपम्य ॥
 आनंदे दाटलीं तीन्ही त्रिभुवने। सर्वात्मकपणे भोग जाला ॥
 एकदेशीं होतों अहंकारे आथिला। त्याचा त्याग जाला सुकाळ हा ॥
 फिटले सुतक जन्म मरणाचे। मी माझ्या संकोचे दुरी जालो ॥
 नारायणे दिला वसतीस ठाव। ठेवूनियां भाव ठेलों पायी ॥
 तुका म्हणे दिले उमदूनि जर्गी। घेतले तें अंगीं लावूनियां ॥ १ ॥

बोळविला देह आपुलिये हातें । हुताशिली भूतें ब्रह्मामीसीं ॥
एकवेळ जालें सकळ कारण । आतां नारायण नारायण ॥
अमृत संजीविनी विजविली खाई । अंगें तये ठायीं हारपलीं ॥
जाला प्रेतरूप शरीराचा भाव । लक्षियेला ठाव स्मशानीचा ॥
रडती रात्रंदिवस कामक्रोधमाया । म्हणती हाय हाय यमधर्म ! ॥
वैराग्याच्या शेणी लागल्या शरीरा । ज्ञानामि लागला ब्रह्मत्वेसी ॥
फिरविला घट फोडिला चरणीं । महावाक्यध्वनी बोंब झाली ॥
दिली तिलांजुळी कुळनामरूपासी । शरीर ज्याचें त्यासी समर्पीलें ॥
तुका म्हणे रक्षा जाली आपोआप । उजळला दीप गुरुकृपा ॥ २ ॥
पिंडदान पिंडे ठेविलें करून । तिळीं तिळवण मूळत्रयीं ॥
सारिले संकल्प एकाचि वचनें । ब्रह्मीं ब्रह्मार्पण शेवटीच्या ॥
सव्य अपसव्य बुडालें हें कर्म । एका एक वर्म एकोविष्णु ॥
पित्या पुत्रत्वाचें जालें अवसान । जनीं जनार्दन अभेदेसी ॥
आहे तैसी पूजा पावली सकळ । सहज तो काळ साधियेला ॥
तुका म्हणे केला अवध्यांचा उद्धार । आतां नमस्कार शेवटींचा ॥ ३ ॥

वरील अभंग हे तुकारामांच्या उत्तर आयुष्यांतील त्यांच्या विदेहावस्थेचे द्योतक आहेत. शेवटी शेवटी तर आपला हा नाशिष्वंत देह आवां पडणार, आपल्याला आपला पांडुरंग विमानांत बसवून स्वर्गला घेऊन जाणार याच्छाल त्यांना आनंद होत असे. ध्यानी, मनी, स्वप्री त्यांना पांडुरंगच दिसू लागला होता. आपले स्वर्गलोक-गमन अगदीं समीप आले असें त्यांना प्रत्यही वाटत असें. आपण काशींत गेलो, भागीरथींत स्नान केले, विष्णुदूत सामोरि आले, विमानांत बसलो, विमान उंच उंच उडूऱ लागले, आपण सगळ्यांचा निरोप घेतला, आणि शेवटी अनंतात विलीन झालो असें त्यांस वारंवार वार्टे आणि तशा अवस्थेत त्यांच्या तोऱ्हून उद्गार निघत—

वाराणसीपर्यंत असौं सुखरूप । सांगावा निरोप संतांमीं हा ॥
 येथूनियां आम्हां जाणें निजधामा । सवें असे आम्हां गरुड हा ॥
 कृपा असौं द्यावी मज दीनावरी । जातसौं माहेरीं तुका म्हणे ॥
 विमानाचे घोष वाजती अखंख्य । सुरुं झाला डंका वैकुंठीचा ॥
 शब्दांचा विश्वास झाली आठवण । करा बोळवण सज्जन हो ॥
 आले विष्णुदूत तेच प्रेममूर्ति । अवसान हातीं सांपडलें ॥
 झाला पाठमोरा इंद्रायणीतळीं । नामघोष टाळी वाजविली ॥
 प्रथम तो पाय घातला पाण्यांत । राहिली ते मात तुका म्हणे ॥
 माझ्यावरूते हें पांजलें शरीर । झाला धुंधुकार दाही दिशा ॥

टाळ घोळ वीणा मृदंगाचे घोष । गाती हरिदास नाचताती ॥
 नेणो मार्गे पुढे होती हरिकथा । पाहतां पाहतां भ्रम लोकां ॥
 हातावरी हात मारूनि जातो तुका । परी कोणा एका उमडेना ॥

या अभंगांत वर्णिलेली स्थिति तुकाराम महाराज स्वतः अनुभवीत होते आणि कीर्तनादिकांतून तशा अर्थाचें निरूपणही त्यांचें वरंचेवर होत असे.

शेवटीं शके १५७३ फाल्गुन व ॥ २ सोमवार त्या दिवशीं तुकाराम महाराज देहु गांवापासून थोड्याशाच अंतरावर इंद्रायणीच्या तीरीं प्रथम कीर्तन करीत असलेले व नंतर एका दगडावर बसलेले पुष्कळांनीं पाहिले. त्या कीर्तनांत पुष्कळांनीं भागदी घेतला होता. पण त्यानंतर दुसऱ्या दिवसापासून त्यांचे कोणालाही दर्शन झाले नाही! पुढे त्यांची गोधडी आणि टाळ इंद्रायणीच्याच तीरावर एका झाडींत सांपडले. तेव्हां लोकांनी तर्क केला की, गेले कित्येक दिवस तुकाराम बुवा ‘जातों जातों’ म्हणून सांगत असत ते खरेच गेले !

त्यांच्या देहाचा पुढकळांनी तपास केला. पण कोणालाही तो आढळला नाही. तेव्हां ते नेहमी म्हणत असत त्याप्रमाणे प्रत्यक्ष श्रीविष्णूनेच त्यांना विमानांत बसवून वैकुंठलोकी नेले. अशी सर्वोच्ची खात्री झाली. त्यांचे शेवटचे अभंगही याच गोष्टीची माक्ष देतात.

पैल आले हरी । शंख चक्र शोभे करी ॥
 गरुड येतो फट्कारै । ना भी ना भी म्हणे त्वरै ॥
 मुगुट कुंडलांच्या दीसि । तेजै लोपला गमस्ति ॥
 मेघदयामवर्ण हरी । मूर्ति डोळस साजिरी ॥
 चतुर्भुज वैजयंती । गळां माळ हे रुळती ॥
 पीतांबर झळके कसा । उजळल्या दाही दिशा ॥
 तुका शालासे संतुष्ट । घरा आलें वैकुंठ पीठ ॥

तुकाराम भहाराजांचा आत्मा व देह या नश्वर जगाचा त्याग करून वैकुंठलोकी गेला. ही गोष्ट सर्वत्र प्रसूत होतांच जिकडे तिकडे बुवांचे गुणगान आणि त्यांच्या कौटुंबियां-बद्दल व शिष्यवर्गांबद्दल सहानुभूति उत्पन्न झाली. बुवांची बायको स्वभावानें तापट होती. ती केव्हां केव्हां वैतागाच्या भरांत बुवांना घालून पाढून घोळत असे. बुवा पुष्कळवेळां “मी वैकुंठाला जांतो, तू येतेस कां?” असे तिला विचारीत, तेव्हां ती रागाने “या पोरांचे काय करूं? तुम्हांला घरदार नकोसें झालें, तसें मला झालेले नाही” म्हणून सांगे आणि बुवा बाहेर निघून गेले म्हणजे मात्र त्यांची चातकासरखी वाट पहात राही! त्यांच्या पोटांत अन्न गेल्याशिवाय ती अन्नग्रहण करीत नसे. आजही ते रोजच्यासारखेच कुठे तरी गेले असतील, आतां येतील.

मग येतील अशा विचारनेच ती प्रथम निश्चित होती. पण आतां त्यांचे खरो-खरच देहावसान झालेहे कळव्यावर तिच्या शोकाला पारावार नाहीसा झाला. त्यांतून ती यावेळीं गरेदर होती. आजूबाजूच्या शेंडो लोकेनी आणि गांवोगांवच्या भक्त मंडळीनी येऊन तिचे सांत्वन केले.

तुकाराम महाराजांना महादेव आणि विठोबा असे दोघे मुलगे होते ते बुवांच्या देहावसानसमयीं चांगले समजुतदार होते. त्यांच्या पश्चात जिजाबाई प्रसूत होऊन सुलगा झाला. त्यांचे नांव नारायण असे ठेवण्यांत आले, तसेच गांवोगांवच्या भक्त मंडळीनीं देहू येथे जमून तुकाराम ज्या ठिकाणीं शेवटीं अटव्य झाले होते त्या ठिकाणीं एक लहानसे देऊळ बाघण्याचे ठरविले. फालगुन वा। ५ ला बुवांची गोधडी आणि टाळ ही सांपडली होती. तेव्हां तोच दिवस बुवांच्या पुण्यतिथीचा असा शास्त्रार्थ रामेश्वरभट्टानेच ठरवून दिला.

तुकोबांच्या मुलांपैकीं नारायण बुवा हे पुढे पित्याप्रमाणेच वैराग्यसंपन्न निवाले. तुकोबांच्या घराण्यांचे श्रीविष्णु मंदिर यांनी दुरुस्त केले. श्रीशिवाजा महाराजांनी त्यांना ४ गांव इनाम दिले होते त्यांचे उत्पन्न त्यांनी या विष्णु मंदिराकडे खर्च केले. अद्यापिही या उत्पन्नाचा बराच भाग तुकारामाच्या वंशजांकडे चालत आदे. तुकोबांच्या हयातीत त्यांचा शिष्यपरिवार बराच वाढला होता. पण तो सगळा स्वयंस्फूर्त आणि विस्कळीत असाच होता.

महाराष्ट्रांतील वारकरी सांप्रदाय हा फार जुना आहे. तो अमुक एका सत्पुरुषानें स्थापला असें सांगतां येत नाहीं, किंवद्दुना त्यांचे मूळ महाभारतकारव्यासाच्या कालापर्यंतहि भिडवितां येते पण या सांप्रदायाला व्यवस्थित व नीटनेटके स्वरूप श्रीशानदेव महाराजांच्या काळीं प्राप्त झाले. त्यानंतर नामदेवांनीं या सांप्रदायाचा फार प्रसार केला. एकनाथांनीं आपल्या भागवत ग्रंथानें तत्कालीन शिष्टांकळूनही या सांप्रदायाला भान्यता मिळविली. आणि शेवटीं तुकाराम महाराजांनीं आपल्या जिवंत भूगवट्टभक्तीच्या आणि नामसंकीर्तनाच्या जोगवर या सांप्रदायाचा आब्राहण-चांडाळ फैलाव करून भागवतधर्म हाच महाराष्ट्राचा सर्वसामान्य धर्म करून सोडला.

सुविख्यात संत वहिणाबाईं सांगतात—

संतकृपा जाली । इमारत फळा आली ॥
 शानदेवें रचिला पाया । उभविलें देवालया ॥
 नामा तयाचा किंकर । त्यानें केला हा विस्तार
 जनार्दनीं एकनाथ । स्तंभ दिला भागवत ॥
 भजन करा सावकाश । तुका झालासे कळस ॥

आज वारकरी सांप्रदायाचे लोक शानदेव, नामदेव, एकनाथ आणि तुकाराम

या चारी संलांचे अंथ प्रमाण मानतात. त्यांतल्या त्यांत तुकारामांचे अभंग हे तर त्यांना अगदीं जिब्हाळ्याचे वाटतात. तुकारामांचा एकादा तरी अभंग माहीत नाही असा उभ्या महाराष्ट्रांत एकही माणूस सांपडणार नाहीं! पण असें असलें तरी तुकारामांनी आपला असा स्वतंत्र मठ कुठेच स्थापलेला नाहीं. त्यांच्या सान्निध्यांत राहून त्यांची सेवाचाकरी करणारे कांहीं लोक होते. त्यांचे अभंग लिहून काढण्याचें कामही कांहीं लोकांनों केले होतें. त्यांच्या बरोबर कीर्तनांत टाळ घरणारे कांहीं लोक होते. रामेश्वर भट्ट आणि मंबाजीबुवा यांच्या सारखे पश्चात्तापदग्ध ब्राह्मण शिष्यही त्यांना मिळालेले होते. त्यांनी तुकारामांच्या पश्चात् त्यांच्या भजन-कीर्तनाचा सांप्रदाय चालू ठेविला आणि आज तीनशें बर्बँ होऊन गेलीं तरी महाराष्ट्रांत असा एकही गांव सांपडणार नाहीं कीं तेथें चार दोन असार्मींचें तरी भजन मंडळ नाहीं.

या सांप्रदायाची घटना, अगर नियम कोणी एकानें ठरवून दिलेले नाहींत. त्याला कोणा अव्यक्षाची, उपाध्यक्षाची, खजिनदाराची अगर कार्यवाहाची गरज लागत नाही.

पंढरीचा विठोवा हा त्याचा कायमचा अध्यक्ष आहे. ‘रामकृष्णहरी’ हें त्याचें कायमचे ब्रीदवाक्य आहे. ज्ञानदेवादि तुकारामापर्यंतचे संत हे त्याच्या कार्यकारी मंडळाचे कायमचे सभासद आहेत. आणि अखिल मानवजातींतल्या कोणाही इसमाल्या या सांप्रदायाचा सभासद होण्याची मोकळीक आहे.

मात्र लौकिकाचारासाठी त्यानें कांहीं बंधने पाळावयाची असतात, तीं भणजे सत्यभाषण, परस्परी मातेसमान मानणे, पंढरीची वारी, गळ्यांत तुळसीमालाघारण, मद्यमांस त्याग, अहिंसा आणि यांना साजेशी बंधुभावाची वागणूक ही होत. पण हीं बंधने एकाद्यानें पाळलीं नाहींत तरी त्यांची या सांप्रदायांतून हकालपट्टी करून देण्याला कोणाहि अशिकान्याची नेमणूक केलेली नाही. प्रत्येकाची सद्सद्विवेक बुद्धि हाच त्यांचा कायमचा रखावालदार कलिपलेला आहे.

उवा घालविष्यासाठी खात्रीलायक ठरलेले 'लायसाँफ तेल' वापरा,
गिरणांवः वाफट ब्रदर्स — दादरः वसंत फॉर्मसी

मी व माझे अस्तित्व

[लेखक ४ था]

लेखक : केशव कृष्ण प्रधान

मानवी मन ही एक और चीज आहे. ज्याला मन आहे त्याला मानव म्हणतात. गीतेत सांगितल्याप्रमाणे मन एव मनुष्याणां कारणं बंध मोक्षयोः। हें अगदीं खरें दिसते. कारण भोवताळी जरी अफाट सृष्टी पसरली असली तरी त्यांत चाललेल्या अनंत चलवळी दिवस-रात्र, प्रकाश-अंधार, बदलणारे कळतु हे सर्व सारखेच असले तरी या सर्वांचा परिणाम प्रत्येक व्यक्तीवर वेगळा वेगळा होतो. मानवी मनाची संस्कारक्षमताच मानवाच्या सुखास वा दुःखास कारण होते. प्रत्येक व्यक्ती आपल्या अनुभवानेच पहात असते. व प्रत्येकाचा अनुभव वेगळा असल्या कारणानें सृष्टीतल्या सर्व चलवळी जरी सर्वांसाठी सारख्याच घडत असल्या तरी प्रत्येक व्यक्तीवर त्याचा परिणाम वेगळा होतो. ह्या सर्वांचे कारण मानवी मनच होय. व्यक्ती तितक्या प्रकृति ह्या म्हणीप्रमाणे मानवातली विविधता परमेश्वरानें हे मानवी मन प्रत्येकात वेगळे करून साघली आहे. परंतु हें प्रत्येकांत वेगळे असलेले मन माणसाच्या मन बुद्धीमागें असलेल्या एकात्मतेकडे त्याला नेण्याच्या मार्गीत बाहिरुख होऊन अडथळे निर्माण करते व आपआपल्या सुखदुःखाच्या कल्पनेप्रमाणे त्यास विषयांत जखडून बांधून ठेवते. कमळिनीच्या मधुर बाहुपाशांत रात्रभर जखडलेल्या भुंग्याप्रमाणे त्या सुखासीन अवस्थेतून बाहेर पडण्यासाठी सकाळ झाल्यावर जसा मुँगा घडपडतो, अगदीं तसेच विषयसुख अशानांत सांपडलेले मानवी मन बुद्धीच्या नैसर्गिक खोल य सुख उदासीन विचार प्रणालीत जातांच शान सूर्याच्या किरणांचा उदय झाल्याबरोबर विषयातून सुटण्याची घडपड करू लागते. मानवी मनाचा हा द्वंद्वी भाव दुहेरी धारेच्या तलवारी सारखा असतो.

मनाची केविलवाणी स्थिति

प्रत्येक मानवी जीवनांत एक अशी अवस्था किंवा स्थिती येते की, एका बाजूला विषय त्याला ओढून लागतात तर दुसऱ्या बाजूला खोल विचारांची ओढ त्याची विषव सुख लालसा कमी कमी करू लागते व या द्वंद्वांत सांपडलेले मन तुफान समुद्रांत सांपडलेल्या जहाजासारखे हेलकावे खाऊ लागून नावाडी बरोबर व मिळाल्यास कोणत्या तरी खडकाला लागून आपण कुढूं की काय अशा परिस्थितींत सांपडून भीतिप्रस्त होते. बुद्धीने त्याला वेळोवेळी दिलेला धीर

त्याला तात्पुरता निश्चयात्मक स्थितीप्रत नेतो हैं जरी खरे असले तरी 'घडि घडि निधडे हा निश्चयो अन्तरीचा' या श्रीरामदास स्वार्मीच्या उक्तीप्रमाणे तो शेवटी कुचकामी ठरतो व मन परत विषय लालसा व सदसद् विवेबुद्धी या दोहोच्या कचा-
व्यांत परत सांपडते. घड ही थडी नाही म्हणून निराश होऊन दुथडी भरून वाहणाऱ्या नदीच्या मध्यभागी सांपडलेला पोहणारा जसा हात वर करून नैराश्यानें तळास जातो व नाश पावतो त्याप्रमाणे ह्या भवसागरांत मानवी मनाची केविलवाणी स्थिती होते.
अशा वेळेला ईश्वराला शरण जाऊन त्याची करुणा भाकण्याशिवाय त्याला दुसरा उपाय राहत नाहीं व तै मानवी मन—हे प्रभ !

काय माझी गती तुज करुणा न आलिया ।

द्वा भवसागर दुस्तर दुर्धर । उसक्ती लाटामाजी बुडोनी गेलिया ॥

मदमत्सर काम क्रोध ही सावजे । घालोनिया मिठी तेणे ओहूनी नेलिया ॥ १ ॥

सत्यं शिवं सुंदरम्

या गीतांत वर्णन केल्याप्रमाणे जगच्चालकाचा धांवा करूं लागते. ‘असंशयं महाबाहो प्रमाथि बलवद् मनं । अभ्यासेण न तु कौतेय वैराग्येणच गृह्णते । या भगवं-ताच्या गीतेतत्त्व्या उपदेशाची आठवण अशा मानवी मनाला झाल्यास मात्र ते स्वाभाविकच अंतरंगांत खोल खोल होऊन जाणाऱ्या सदसद्विवेक बुद्धीची कांस न सोडतां जगाची उत्पत्ती—स्थिती—लय—मी कोण ? कोठून इथे आलों ? मला कुठें जावयाचें आहे ? परमेश्वर आहे कां ? व असल्यास मला त्याचा साक्षात्कार होईल कां ? तसेच मला एकदां तरी माझ्या जीवनात सत्यं शिवं सुदरं अशी उच्च स्थिती गाठतां येईल कां ? वैरे आध्यात्मिक विचार करूं लागते व त्याचाच ध्यास धरून अशाच विचाराशिवाय आपणांस जीवन अगतांच येणार नाहीं अशी खात्री होऊन आत्यन्तिक सुखप्राप्ती-साठीं दद्दच धरून कसते तेव्हांच हवेहतकी परमेश्वराची मला जरूरी आहे किंवहुना त्याहून ही जास्त आहे अशा ते निर्णया प्रत येते. व सर्व सुखाचा उगम मला सांपड-ल्यास माझासुद्धां उगम मला मिळेल व चंचल वायु सारखी आपली स्थिता बदलून आपण कायम आनंदी होऊं अशी त्यास खात्री पटते.

मला भवपथांत वारंवार धीर व दिलासा देणारी बुद्धी पण मन स्थित प्रश्नावस्थेला जाईल मग त्या बुद्धी मागील सौंदर्यपूर्ण चैतन्यचैतन्य—सर्व सुखाचा उगम माझ्या दृष्टीपथांत येईल या विश्वासानें प्रगती पथावर पुढे पुढे पाऊले उचलूळ लागते. या मानवी मनाला पण पुढे प्रश्न पडतो कीं भगवन्तानें गीतेत सांगितलेला “अभ्यासेनच गृहयते”—तो अभ्यास आपणांस स्थीर अवस्थेप्रत नेणारा तो अभ्यास म्हणजे कोणता ? माझें मन स्वतःशीच म्हणूं लागते कीं, जगांत नीतीतत्वानें भरलेले अफाट ग्रंथ आहेत. सर्व धर्मगुरुनीं व त्यांच्या शिष्यानीं लिहीलेली धार्मिक पुस्तके तर घरोघरी कपाटांतून व ग्रंथालयातून खच्चून भरलेली आहेत.

त्यातून कित्येकावाचून त्या मार्फत मी आतां पर्यंत सत्पुरुषांच्या सहवासाचा लाभ घेतला. त्यांचे तत्वज्ञान पण समजून घेतले. माझ्या विद्वान पंडीत अशा स्लेह्या सोबत्यांच्या बरोबर त्या विषयावर खूप वादविवादाहि केले, त्या मार्गांतल्या ज्ञानीं पुरुषांची व्याख्यानें, प्रवचनें पण पुष्कळ ऐकली. ऐवढा माझा अभ्यास होऊनहि माझें चंचलपण कां जात नाही? कां भगवंतानीं “अभ्यासेन तु कौतेय वैराग्येणनच गृहयते” असें महटले आहे. मी पुन्हां गिंतेतला तो श्लोक काढून पाहातो—व बरोबर आहे. अभ्यासानं कांहींच होत नाही हैं भगवंताचें म्हणणें अनुभवानें माझे मन तात्काळ कबूल करते व आतां वैराग्याची कास धरली पाहिजे म्हणून त्या बाजूला वळते.

वैराग्य, वैराग्य म्हणजे तरी काय? वीतराग भयम इति वैराग्य अशी वैराग्याची व्याख्या करून सुख दुःखे समेकूत्वा लाभालाभी जया जयौ—अशी आपली ठेवण सुखांत वा दुःखांत, लाभात वा अ—लाभात, जयात वा पराजयात ठेवली पाहिजे असें ठरविते व शेवटी ‘कर्मणि एव अधिकारस्ते माफलेषुकदाचन’ हे ब्रोद वाक्य पुढे ठेऊन त्या प्रमाणे सतत वागण्याचा प्रयत्न करते. तरी देखील वैराग्य वैराग्य म्हणून ज्याला म्हणतात ते त्याला प्राप्त होत नाही. शेवटी अगदी थकून जाऊन ते एकच निर्णय घेते की, मन बुद्धी मागिल परमात्मा सर्व सुखाचा आगर आहे. त्याला पाहिल्या शिवाय वैराग्य—म्हणजे बीत राग वैराग्य भयं—विषयां विषयींचा अनुराग किंवा विषयां विषयीं सदसद्विवेक बुद्धीनें निर्माण केलेले भय या दोन्ही पासून आपली सुटका होणार नाहीं तेव्हां मन बुद्धी मागें नेणारा जीवन्त असा सद्गुरुच हैं परमात्म दर्शनाचे कार्य आपल्याला साधून देईल. असा शोध माझ्या मनाला पुन्हां एकदा लागून तें अशा सद्गुरुच्या शोधास पुनरपि हिरीरीनें लागतें.

मी व माझें अस्तित्व या विषयांवर लिहितांना खन्या मी चा शोध लावण्याचा एकच उपाय म्हणजे हयात असलेल्या खन्या खुन्या सद्गुरुचे सान्निध्य. याकडे मी कसा कसा ओढला गेलों याचे विवेचन आतांपर्यंत वाचकांस विदीत झालेलेच आहे. जगांत खरी वस्तु सांपडणे फारच दुर्मीळ आहे. सगळा नकळी वस्तूचाच बाजार. म्हणून दुसन्या कोणी विश्वसनीय सद्गृहस्थांचा त्यांच्या गुरुविषयींचा अनुभव काय आहे, हैं तरी आपणांस समजावें म्हणून मी एका ८० वर्षे वयांच्या वृद्ध अशा सन्माननीय गृहस्थांस भेटण्यास गेलों. हे गृहस्थ एका नामांकीत सद्गुरुंचे पहशिष्य होते. त्यांचे गुरु आतां समाधिस्थ झाल्यामुळे त्यांच्या सद्गुरुंचा मला कांहींच उपयोग होण्यासारखा नव्हता. परंतु सद्गुरु कसी असतो याबद्दल आपल्याला खात्री लायक कांहीं तरी माहीती मिळेल हाच माझा त्यांना भेटण्यामागील उद्देश होता. व खरोखरच त्या वृद्ध गृहस्थांकडून मला त्यांच्या सद्गुरुंबद्दल जी माहीती मिळाली ती फारच उद्बोधक असल्यामुळे ती जशीच्या तशी मी साईलीलेच्या वाचकांस सादर करीत आहे.

एका पट्टशिष्याचे अनुभव

त्या वृद्ध गृहस्थांनी मला सांगितले. “आपल्याच गुरुंची माहिती सांगण्यास व त्यांचे श्रेष्ठत्व प्रस्थापित करण्यास कोणास आवडणार नाहीं? तुम्हीच विचारतां—आणि इतक्या आस्थेने विचारतां म्हणून सांगतों. इतरांस हें कधीच मी सांगत नाहीं; कारण कीं असला विषय इतक्या आस्थेने समजून घेण्याची किती जणांची खरोखर इच्छा असते?

अहो— गुरुब्रह्मा गुरुविष्णुगुरुरुद्देवो महेश्वरः ।
गुरुः साक्षात्परब्रह्म तस्मै श्रीगुरवेनमः ॥

हें जरी खरे असलें तरी, गुरुचीसुद्धां वरील श्लोकांत सांगितलें आहे तें म्हणून घेण्याची पात्रता लागते. नाहींतर गळोगळीं आणि बोळा बोळांत पायलीचे पन्नास गुरु आहेतच. ज्यानें उठावें त्यानें म्हणावें कीं मला सदृगुरु म्हणा. जरा पंडिती करतां आली व छांछूं करून लोकांच्या ढोळ्यांत धूळ फेकतां आली कीं सुताचा संबंध स्वर्गाला लावून—ते स्वतः व त्यांच्या भोवताली जमलेले भाबडे भोळे लोक आमच्या महाराजांनी असे चमत्कार केले आहेत—अहो ते साक्षात् परब्रह्मच आहेत एवढें म्हणायला सुद्धां कमी करत नाहींत. अगोदरच आपल्या भरतखंडात भोळ्या भाबड्या अज्ञानी लोकांना काय तोटा ! व त्यांत का एखाद दुसरे सुशिक्षीत, श्रीमंत किंवा हुद्देवाले लोक अशा गुरुकडे येऊ लागले कीं मग काय विचारतां, अशा गुरुंच्या प्रसिद्धीला काय तोटा ? अहो अमुक अमुक न्यायाधिश नाहींतर मंत्री त्यांच्याकडे जातो म्हणजे ते गुरु मोठे असलेच पाहिजेत असा बादरायण संबंध जोह्वन सतत लोकांची दिशामूळ मात्र होत राहते. व शेवटी सर्वच गुरु ठोंगी बदमाष—कोणाला कांहींच येत नाहीं—म्हणून अखेरीस अव्यात्म मार्गावरलासुद्धां लोकांचा विश्वास उडतो.

चमत्कारशिवाय नमस्कार नाहीं—

या हिंदुस्थानांत जरा कोठे पैसा, मान मरातब, प्रतिष्ठा मिळण्याचा मोका दिसला कीं त्या प्रांतात शेकडॉ भुरटे लोक घुसतात. अशा गुरुंना एक गोष्ट मात्र पक्की माहिती असते कीं चमत्काराशिवाय नमस्कार नाही. म्हणून स्वतः आपण, किंवा आपल्या शिष्यांकरवी असूक गुरु यांनी अमुक चमत्कार केला—अमक्याचा मुलगा सांपडत नव्हता तो यांच्यामुळे बरोबर सांपडला—आमक्या बाईंला मूल होत नव्हते तें झालें; यांच्या आशिर्वादाने बरंका—अहो, तो यांच्या नार्दी उगीच नाहीं लागला—सारखी नोकरीत बढती आहे त्याला. अगोदरच अतींद्रिय सृष्टी सर्व साधारण माणसांस कळत नाहीं. तिच्याबद्दल वाटेल त्या थापा मारून लोकांची दिशाभूल करणे फारच सोपें आहे, पुज्कळशा योगायोगाने घडणाऱ्या गोष्टीचे श्रेय हे गुरु आपल्या पदरांत पाढून

घेऊन आपली थोरवी वाढवितात. मग त्यांना पैशाला व मानमरातबाला काय कमी आहे? हिंदुस्थानांत अध्यात्मज्ञान फारच सवंग मिळते. पंडीत पांडित्यांने व अपंडीत छाढूचे चमत्कार करून म्हणजे भासवून एक त्याच्या पुस्तकी ज्ञानांवर व दुसरा त्याच्या अज्ञानावर सुद्धां अमाप पैसा व मान प्रतिष्ठा मिळवितो. माणूस थोडासा निर्लंज आहिजे एवढेच, अहो! ‘नंगासे खुदाभी डरता है’ असें म्हणतात तें काय उगाच.”

खरा सत्पुरुष कसा असतो ?

“ खन्या सत्पुरुषाला प्रथमतः मी जगतों आहे याचीच जाणीव फार कमी असते. त्याच्यांतील मीचा भाव इतका लोपलेला असतो, कीं त्या सत्पुरुषानें आपल्याच अंतःकरणांत खोल खोल डोकावून पाहिले तर त्याला तो मी, आपल्या अंतरंगाच्या क्षितीजावर दूरदूर कोठेतरी एका बारीक ठिपक्यासारखा दिसतो. अहो, श्रीकृष्ण प्रेमांत विरघळलेली राधा ‘मैं तो खो गयी’ असें म्हणत असे ना—अगदीं तसें. ज्याचा मीच हरवला त्याला कसला आला आहे मानाचा, प्रतिष्ठेचा पैशांचा हव्यास ? हा मी गेल्यावर सुगळा जगांचा व त्याच्या मूल्यांचा Reference to context च तुटला ना. अर्तीदीय सृष्टीची मूल्ये जगांतल्या सर्व मूल्यांच्या अगदीं उलटीं आहेत. असा सद्गुरु आपल्या व्यावहारीक दृष्टीने उलटा म्हणजे अगदीं डोक्यावरच उभा असतो. म्हणना. आपण पैशासाठीं अद्वाहास करतों तर हा पैशापासून दूर दूर पळतो. कोणी याला मोठा म्हटलं तर लोक आपल्याला कां मोठे समजतात हे एक त्याला कोडेंच पडते. कारण मोठे म्हटल्यावरोबर फुशारणारा मी त्याला आपल्यांत कधींच सांपडत नाही. तो केव्हांच परब्रह्मांत विलीन झालेला असतो. सद्गुणी व दुर्गुणी माणसें ज्यांना आपण म्हणतों, तीं दोन्ही तन्हेची माणसें याला वेगळीं वेगळी दिसतच नाहीत. तो पण त्याला एक प्रश्नच असतो त्यामुळे त्याला कोणी मोठं बोलले कीं तो लाजून—अगदीं शरमिंदा होऊन—खालीं मान घालतो. व त्यांच्या अंगांत लाजेने कांहींतरी कसेसेच होते. अहो, सद्गुरुचा विनयीभाव हा कांहीं अलीकडील मंत्र्यांचा विनय आहे काय ? दोन्ही हात वर करून अगदीं कोपरापासून जनतेला नमस्कार करायचा व गोड हास्य करायचं म्हणजे काय खराखुरा विनय झाला कां ? मनांत मी मंत्री आहे—मी सर्वांहून मोठा आहे—हा भाव कायमच. खराखुरा विनय ही एक परमार्थांतील स्थिति आहे. आपण समजतीं तसा सद्गुण नाहीं. कारण विनय या सद्गुणांचा परिस्थितीनुरूप अविनय किंबहुना उद्घटपणा होऊं शकतो हे आपण पाहतच आहां. खरं म्हणायचं म्हणजे जगांत ज्याला आपण सद्गुण म्हणतों त्याचें रूपांतर परिस्थितीने दुर्गुणांतसुद्धां होते. कसें म्हणाल तर जगांत ज्याला आपण सत्य सत्य असें म्हणतों तें सत्य निखळ सत्य ठेवतांच येत नाहीं. परिस्थितीनुरूप त्याला मुरड घालून आपण त्याच

सत्यावर हातोहात असत्याचा मुलामा चढवितो. व तें दुसरे सत्य म्हणजे असत्य जगांत सत्य म्हणूनच विकावयास पाहतो. अशीं शेकडों उदाहरणे आपल्याला दाखवितां येतील. जगांतले खरे परिस्थितीनुरूप खोटे होते. सौंदर्याचे कुरूपतेंत रूपांतर होते. प्रेमाचे द्वेषांत रूपांतर होते. परंतु सद्गुरु परब्रह्मांत विलीन ज्ञाल्यामुळे जगांतल्या सत्य असत्यामार्गे असलेले सत्य, प्रेम व द्वेष या मागील प्रेम, सौंदर्य व कुरूपता या अतीत असलेले सौंदर्य, अशा एका सत्यं शीवं सुंदरम् या अनुभवाच्या स्थितीत सदैव असतात. म्हणून त्यांना खोटे बोलतां येत नाही. द्वेष करतां येत नाही. व कोणत्याही तळेची कायीक, वाचीक, मानसीक, बौद्धीक कुरूपता धारणच करतां येत नाही. तें सर्व त्यांना अशक्यच होऊन बसते. आतां तुम्ही ४३ वर्षांचे आहां. ते लहान पांच वर्षांचे होऊन दाखवा पाहूं. तें जसें तुम्हाला शक्य नाहीं कारण कीं तुम्ही ती वयोमर्यादा ओलांडून गेलां आहां. ती केव्हांच मार्गे पडली आहे. त्याप्रमाणे सर्वसाधारण माणसांची कायीक, वाचीक, मानसीक, व बौद्धीक पातळी केव्हांच सद्गुरुने ओलांडलेली असते. त्यांचा स्थायीभावच सद्गुरु आनंद असा ज्ञालेला असतो.”

दिशाभूल कां करतां ?

“फार जुनी गोष्ट आहे. एक अतिशय नामांकित सत्पुरुष समाधिस्थ ज्ञाल्यावर थोड्याच वर्पीत त्यांचेच अवतार म्हणून एकाच वेळेला दोन तीन, अगदीं सजन गृहस्थ त्यांच्या नांवाने मिरवू लागले. आणि एकदां तर एकाच गांवांत-दोन्ही विरुद्ध दिशांनी त्यांच्या भक्तांच्या मिरवणुकी एकमेकांवर आदलल्या. मग काय विचारतां ? दंगल; शेवटीं पोलीसांना मध्ये पडून तें प्रकरण मिटवावें लागले. स्वामी म्हणायचे. अरे कोणी कांहीं क्षेत्रांत नामांकीत होऊन गेला कीं त्याचा अवतार म्हणून त्यांच्या नांवावर स्वतःला विकण्याचा कां हा अहादास ? तुम्हीं चांगले सद्गृहस्थ आहां. तुम्ही त्या सत्पुरुषाहूनही मोठे असाल-कुणी सांगावें-नसलांत तर तसे होण्याचा प्रयत्न करा-पण तोच मी आहे असें सांगुन लोकांची दिशाभूल कां करता ? हा एक प्रकारे तुम्हांलाच कमीपणा आण-प्याचा प्रकार आहे. दुसऱ्यांचा अवतार म्हणून मिरविलें कीं तुमच्या स्वतांत कांहीं तरी कमी आहे असा लोकांना संशय येऊ लागतो. व धड ही थड नाहीं. व धड ती थड नाहीं, अशीं तुमची स्वतःची स्थिती होते. असें कळतें कीं, स्वार्मींचा हा उपदेश त्या सद्गृहस्थांच्या कानांवर गेला व नंतर त्यांनी स्वतः आणि त्यांच्या भक्तगणांना त्यांना अमक्याचा अवतार म्हणायचे सोडून दिले.”

तुकोवा व शिवाजी

“आमचे स्वामी नेहमीं म्हणायचे कीं निसर्गाच्या नियमाविरुद्ध कांहीं करून दाखविण्याची शक्ति फक्त परमेश्वरांतच आहे. इतर कोणी कितीही उच्च पदाला चढला

तरी त्याला ती कधींहि येत नाहीं. तेव्हां योगांत वर्णलेल्या अष्टसिद्धी परमेश्वराखेरीज कोणालाही प्राप्त होत नाहीत, हें मूळ तत्व आपण नेहमीं लक्षांत बाळगले पाहिजे. परंतु हें मात्र अगदीं खरें आहे कीं परमेश्वर एकच असा आहे कीं तो आपल्या भक्ताला कांहीं एक बाकी न ठेवतां आपली सर्वच्या सर्व शक्ति बहाल करून टाकतो. पण त्याचा अर्थ असा कीं त्याच्या इच्छेविरुद्ध कोणी कांहीं शक्ती वापरूं शकेल. जेव्हा त्याची इच्छा व त्याच्या भक्ताची इच्छा एकरूप होईल तेव्हांच त्या भक्ताकरवीं तो चमत्कार घडवून आणतो. परंतु त्यांत सुद्धां मुख्य महत्व त्याच्याच इच्छेचें, भक्ताच्या नाहीं. अहो, तुकाराम महाराजांसारख्या परमेश्वराशी एकरूप झालेल्या जगद्वंद्य विभूतीलासुद्धां श्री शिवरायांच्या रक्षणार्थ परमेश्वराचीच करुणा भाकावी लागलीं. मोँगलांनीं वेढलेलें तें देहु गांवातलें देऊल. आंत शिवराय तुकाराम महाराजांच्या कीर्तनांत तल्लीन झालेले. अखिल महाराष्ट्रावरचेंच संकट तें. पण ‘काय तुम्ही येथें नसालसे झाले ! आम्हीं न पाहिले पाहिजे ते ! तुका म्हणे माझी लाज गेली देवा’ असें तुकाराम महाराज कळवळून गरजल्याबरोबर अदृश्य सृष्टीतून चोहोंबाजूने हजारे शिवाकृति भराभर बाहेर पडल्या, व देवळाबाहेर निरनिराळ्या दिशांना पांगल्या. व ‘पकडो ! पकडो !’ करीत बाहेरील मोँगलाचें सैन्यसुद्धां निरनिराळ्या दिशांना चालते झालें. आतां तुकाराममहाराज परमेश्वाचे लाडके होते. त्यांची व परमेश्वराची इच्छा जवळजवळ एकरूपच झाली होती, ही गोष्ट वेगळी. पण मूळ मुद्दा काय कीं परमेश्वराच्या इच्छेशिवाय अगदीं झाडाचें पानसुद्धां हलत नाहीं. ही गोष्ट अगदीं सत्य आहे. मग चमत्कार चमत्कार म्हणतात ते तर दूरच राहिले.

योगी आणि परमेश्वर—

स्वामी पुष्कळदां म्हणत कीं अगदीं थोर थोर सत्पुरुषांच्यासुद्धां हातून चुका होतात. योग मार्गांनि अगदीं फार श्रेष्ठ स्थिरीति गेल्यावर सत्पुरुषांचे व परमेश्वराचें इतकें ऐक्य होते कीं जसें दूध आणि साखर यांचे एकजीवी मिश्रणच. तेथें योगी आणि परमेश्वर हा भेद जवळजवळ नसतोच. तरी देखील त्या स्थिरीति एक मोठी चूक सत्पुरुषांच्या हातून घडण्याचा फार संभव असतो. फारच जपावें लागते. नाहीतर तो सत्पुरुष मीच प्रत्यक्ष परमेश्वर—परब्रह्म आहे—असें म्हणून लागतो. व खरा अनादी, अनंत, बेफाट, मोठा, जगद्व्याळ विश्वकर्ता राहतो बाजूलाच. आणि हा टिच्भर हाडामांसाचा क्षूद्र जीव स्वतःलाच परमेश्वर म्हणून व म्हणवून घेऊन स्वतःची व दुसऱ्यांची निवळ फसवणूक करतो व मग त्याच्या फजितीला पाराबरच राहात नाहीं. फार उच्च स्थिरीति जाऊन जवळ जवळ प्रति परमेश्वर झालेल्या सुद्धां श्रेष्ठ विभूतीनीं स्वतःला आम्ही परमेश्वर आहों, असें कधीं म्हटले नाहीं, आमच्या

हिंदुधर्माचा पुरस्कृत्यांनी थेट आद्य ऋषीपासून तों तहत कालपरवां ज्ञालेल्या साधुसंतां पर्यंत सर्वजण आम्ही त्या महान् परमेश्वराचे पायीकच आहोत असें म्हटले आहे. अहो, इतकेच कशाला पण मुसलमान धर्माचे संस्थापक महमद पैगंबरसुद्दां स्वतःला परमेश्वराचा प्रेषीत समजत असत.

अल्ला मालिक आहे

साईबाबा पण ‘अहं मालीक आहे’ असेंच नेहमी म्हणत. भगवान् येशू खीस्त स्वतःला ‘I am the son of the father in heaven’ असें म्हणत असत. अशा थोर थोर विभूतींचा आपल्या समोर दाखला असतांना आपणच कोणीतरी त्याहून मोठे प्रतिपरमेश्वर आहोत असें स्वतःला म्हणून घेण्यांत काय अर्थ आहे? परंतु अलीकडे अलीकडे मात्र कांहीं थोर पुरुषांना आपल्याला स्वतःला प्रत्यक्ष परमेश्वर म्हणून घेण्याचा मोह आवरलेला दिसत नाही. कर्तुं अकर्तुं अन्यथा कर्तुं अशी ज्याची शक्ति, त्या परमश्रेष्ठ परमेश्वराची केवळ नक्कल करणे सुद्धां सोपे काम नाहीं. मला वाटते कीं अशा सत्पुरुषांना बिघडविणारें त्यांचे भक्तगणच असतात. ते त्यांच्यासमोर व इतरेजनांना आमचे महाराज प्रत्यक्ष अमक्या अमक्या देवतेचे अबतार आहेत असें प्रस्थापित करण्याची अहंअसीका सुरु करतात. व त्याचा परिणाम व्हावयाचा तोच होतो. तात्पर्य काय, सत्पुरुषांनीं सुद्धां अगदीं महान् स्थिरींत गेल्यावर आपल्या मर्यादा समजल्या पाहिजेत. नाहींतर त्याचासुद्धां अधःपात ठरलेलाच आहे. अलुचीं पदिं थोर-ही बिघडतो हा बोल आहे खरा’ हें तत्व सत्पुरुषांनासुद्धां लागू पडते, ह्याचें कारण सर्व साधारण माणसांत जो एक राग द्वेष, असूया, ह्यांनीं मदोन्मत्त झालेला मी असतो; तो मी सत्पुरुषांत पूर्ण नाहींसा होतो, हें जरी खरें असलैं तरी योगानुभवाच्या एका उच्च स्थिरींत ह्या व्यवहारीक मी ची जागा एक पारमार्थीक मी बळकावून बसण्याचा फार मोठा धोका असतो. आणि म्हणूनच ह्या पारमार्थीक मी चा सुद्धां अंत लावण्याकरितां तुकाराम महाराजांसारख्या श्रेष्ठ विभूतींनीं ‘महापुरें झाडें जाती, तें लव्हाळे वाचती’ किंवा ‘तुका म्हणे व्हावें लहानाहून लहान’ असा स्वतःलाच उपदेश केला आहे. जगांत ज्याला आपण ज्ञान ज्ञान म्हणून म्हणतों तें सुद्धा ‘विद्या विनयेन शोभते’ ह्या उक्तीनें सार्थ झालेले आहे. तर पारमार्थीक ज्ञान-म्हणजे खरें खुरें ज्ञान पारमार्थीक मी सुद्धा टाकल्याशियाय म्हणजे अतिउच्च खन्या खन्या विनयाशिवाय कसें वरे प्रास होईल?’

अजाण बालकासारखी वागणूक

“थोडक्यांत आमचे स्वामी महाराज एखाद्या अजाण बालकासारखे वागत. त्यांच्यातल्या पारमार्थिक मी सुद्धांशोधून सापडत नसे. मग व्यवहारिक मी ची गोष्ट

बाजूलाच राहीली. त्यांनी केव्हांही मी कोणा गत विभूतीचा किंवा देवतेचा अवतार आहे असें स्वप्रांत सुद्धां मानलें नाहीं. मग मी प्रत्यक्ष परमेश्वर आहे असें स्वतःला मानणे त्यांना अशाक्यच झालें होतें. ते कामिनी, कांचन, मान प्रतिष्ठा, प्रसिद्धी यापासून नेहर्नीच शेकडो मैल दूर असत. ‘प्रेम’ हा एकच त्यांचा स्थायीभाव होता. म्युनिसिपालिटीच्या नव्हांतून किण्ठी फिरवल्यावर ज्याप्रमाणे आपणांस पाणी मिळतें, परंतु तें पाणी मिळण्यामार्गे निरनिराळे तलाव, नद्या, समुद्र यांची जरूरी असते, त्याप्रमाणे आपल्या हातून घडलेल्या चमत्कारांचें श्रेय ते फक्त परमेश्वरालाच देतः स्वतःकडे तें घेत नसत. ‘जगाच्या कल्याणा संतांच्या विभूति’ या उक्तीप्रमाणे ह्या विभूति एका परमेश्वरी शक्तिनेच त्या शक्तिशीं एकरूप होऊन अत्यंत विनयानें जगाचें कल्याण साधतात. हें तत्व त्यांच्या सात्रिध्यांत असलेल्या सर्व जणांना पुरेपूर कळून चुकलें होतें. आमचे स्वामी महाराज नेहमीं म्हणा वयाचे कीं, अरे ! परमेश्वरानें तुला धन धान्य, सुखसंपत्ती, उत्तम प्रकृती वगैरे सर्व कांहीं दिले तरी त्यानें तुला खरें सुख शांती व समाधान मिळणार नाहीं. तें तूं त्यांच्या जवळ कशाला मागतोस ? तुझें खरें कल्याण कशांत आहे तें त्याला बरोबर कळतें. आणि म्हणूनच त्यानें तुला माझ्याकडे पाठविलें आहे. माझ्यांतून तो आपली शक्ति अशी वापरील कीं त्यामुळे क्षणाधीत तूं अगदीं त्यांच्यासारखा होशील. आणि मगच तुला चिरंतन सुख व शांति कशांत आहे तें कळेल. त्यांच्या कृपेनें मला फक्त एकच सिद्धी प्राप्त आहे. आणि ती म्हणजे माझ्या जवळ असलेल्या मुमुक्षुला त्वरीत त्यांच्या मनबुद्धी घाठीमागील परमेश्वराचें दर्शन करून देणे. दुसरी कुठलीही सिद्धी माझ्यापाशी नाहीं. असा मी दरिद्री माणूस आहें. वघ तुला पसंत पडलों तर.”

‘आपणा सारखे करिती तत्काळ। नाहीं काळ वेळ तया लागीं? अशा या थोर स्वामींचा आम्हाला सहवास घडला हैं आम्हीं आमचे भाग्यच समजतों. बरे येत जा मधून मधून.’

त्या वृद्ध गृहस्थांचा निरोप घेऊन परत येत असतांना त्यांच्या स्वार्मीसारखा एखादा थोर सख्युरुष आपणांस कधींतरी भेटेल कां, ह्या विचारांचे काहूर माझ्या मनांत उत्पन्न झाले. व त्या विचारांत मी कधीं घरीं घेऊन पोहोचलो हे माझे मलाच कळले नाहीं.

शिखांच्या आदिग्रंथांतील नामदेव

लेखक : गणेश विष्णु कविटकर, एम. ए.

शिखांच्या आदिग्रंथांत संत नामदेवांची ६१ हिंदी पद्धे आहेत. ही काव्यरचना

ज्ञानेश्वरसमकालीन आद्य नामदेवांनी केली किंवा नामदेव हे नांव धारण करणाऱ्या त्यांच्या परंपरेतील एका किंवा एकापेक्षां अधिक माणसांनी केली यासंबंधी या लेखांत संक्षेपानें विचार करावयाचा आहे.

(अ) आदिग्रंथांतील पद्धांत नामदेव आपल्याला छीपी व कधीं कधीं यातिहीन म्हणवितात.

(१) छीपेके घरि जनमु डैला (क्र. ४३)

(शिष्यांच्या घरीं मला जन्म दिला !)

(२) हीनडी जात मेरी जाडमराइआ ॥

छीपेके जनभि काहे कऊ आइआ ॥ (क्र. ४३)

[यादवराया ! मी यातिहीन आहे. (पुजान्याकद्भून माझी अशी अवहेलना

होणार होती तर मग) शिष्यांच्या जातींत मला कां जन्म दिला ?]

नामदेवांची जात

मराठी काव्यांत ‘सिंपायीचे कुळीं जन्म मज जाला’ (ना. गा. १२४३.) असें नामदेवांनी स्वतः एका आत्मचरित्रिपर अभंगांत म्हटले आहे. या उल्लेखावरून ते जातीने शिंपी होते यांत शंका नाही. नामदेवांना शूद्र व धेड असें कित्येक ठिकाणी म्हटले आहे; ते देवळांत हरिकीर्तन करीत असतां अशानी आणि मार्ग चुकलेल्या पंड्यांनी जे त्यांच्याशीं भांडण केले त्यांत जाति छिद्रावर भर देऊन तसें संबोधित्यामुळे समजले गेले.

कळीयुगांत श्रावण व शूद्र हे दोनच वर्ण. या तत्कालीन चुकीच्या तत्वामुळे श्रावणाशिवाय इतर सर्व वर्ग शूद्र समजले जात असत. असें जरी होतें तरी संत नामदेव, त्यांचे समकालीन संत, आणि उत्तरकालीन सर्व लेखकांनी त्यांना शिंपी जातीचे असे म्हटले आहे. आदिग्रंथांत यासंबंधी जी माहिती मिळते ती अशीः—

(१) नामा छीबां कबीर जुलाहा पूरे गुरते पाई

(नामदेव शिंपी व कबीर विणकर असूनहि ब्रह्मरूप झाले).

—श्रीगुरुनानक, सिरीरागु, आदि श्रीगृहग्रंथ साहेबजी, पृ. ३६.

(२) नामा छीबा कबीर जुलाहा पूरे गुर ते गति पाई

ब्रह्म के बेते सबदु पछाणहि हउमै जाति गवाई

सुर नर तिन की वाणी गावहि कोई न मेरे भाई

(नामदेव जातीनें शिंपी आणि कबीर कोष्ठी होते. त्यांनीं संपन्न गुरुच्या सहाय्यानें ब्रह्मप्राप्ति करून घेतली. ती ब्रह्माची मुळे होती. त्यांनीं आत्मज्ञान करून घेतलें. आणि 'अहंकार' रूपी जातीचा नाश केला. देव आणि मानव त्यांची कवने गातात. हे माझ्या बांधवांनो ! त्यांची वाणी कुणीहि पुसून टाकूं शकणार नाहीं.)

—श्रीगुरु अमरदास, आदि श्रीगुरुग्रंथ, पृ. ६३.

(३) गोविन्द गोविन्द गोविन्द संगि नामदेउ मनु लीणा ।

आडदामको छीपरो होइओ लाखीणा ॥ (रागु आसा)

(गोविन्दाच्या नामोच्चारानें नामदेवांचे मन ईश्वरांत विलीन झाले आणि अर्ध्या दमडी किंमतीचा हा शिंपी लक्षाधीश झाला.)

—श्रीगुरु अर्जुनदेव, श्रीगुरु ग्रंथसाहेबजी पृ. ४५२, ४५३.

धंद्याला उद्देशून रूपके—

नामदेवांनीं श्रीगुरुग्रंथांतील एका पद्यांत म्हटलें आहे, “माझें मन हा माझा गज आणि जिव्हा ही माझी कातर. यांच्या सहाय्यानें काळाचे पाश मोजूनमापून मी कापतो. मला जातीयातीशीं काय करावयाचे आहे? रामनामाचा रात्रंदिवस जप करतो. कपडे रंगवीत असतां आणि शिवीत असतां रामनाम घेत असतो... माझी सुई सोन्याची आहे व धागा रूप्याचा आहे.” यासारखी शिंप्याच्या धंद्यास अनुलक्ष्यून उपमा-रूपके शिंपी लेखकाकडूनच सहजासहजीं लेखनांत येणे शक्य आहे? नामदेवांच्या मराठी आत्मवृत्तांत शिंपी जातीच्या धंद्यास लागणाऱ्या उपकरणांचा असाच उल्लेख आढळतो:—

सुई आंगुथळी कात्री गज दोरा ।

मांडिला पसारा सडा शिवी ॥

नामा म्हणे शिवी विठोबाचे आंगीं ।

तयाचेनि जगीं धन्य जालो ॥ ना. गा. १२४३.

दोन्हीं नामदेव एकच

शिंपी जातीला छिपा, छिस्बा, छिपिगा, छिष्पिगल, दरजी अशी प्रांतभेदानें वेगळी नांवें पडलीं असून या जातीचा व्यवसाय शिवण्याचा व रंगविण्याचा होता. आणि याच अर्थानें नामदेवांनीं शिवावयाचे तें शिवूं व रंगवावयाचे तें रंगवूं, असें म्हटलें आहे (क्र. ४). तात्पर्य, वरीलप्रमाणे आदिग्रंथांत आपल्या जातीचा आणि व्यवसायाचा

उल्लेख करणारे नामदेव आणि शिखांच्या गुरुंना अभिप्रेत असलेले नामदेव महाराष्ट्रांतील शिंपीकुलोत्पन्न तेराब्या शतकांतील आद्य नामदेव होत आणि म्हणून आदिग्रंथांत त्यांच्या नांवावर संग्रहित केलेल्या हिंदी पद्यांची परिगणना त्यांच्या साहित्यांत करावी लागेल.

(आ) आद्य नामदेवांचे अध्यात्म गुरु संत विसोबा खेचर होते. श्री गुरुग्रंथांतील बत्तिसाब्या पदांतील शेवटचीं दोन चरणे पहा—

“ इहलोकीं खेंचराकळून गुरुप्रसाद म्हणून तुलसीमाला मिळाली, ईश्वरानेंच सद्गुरु होऊन परतत्वाची ओळख करून दिली ” (क्र. ३२)

(इ) आद्य नामदेव विष्णुभक्त होते हें लोकपरिचित आहे. त्यांनी देवाचे विष्णु हें भव्य नांव प्रसिद्ध केले असें कवि मोरोपंतांनी म्हटले आहे. श्रीविष्णुलाचे उल्लेख आदिग्रंथांतील नामदेवांच्या पद्यांत अनेकदां आले आहेत. त्या सर्वांचे यथाक्रम अवतरण करण्याएवजी त्या पद्यांचा नामनिर्देश करतो—

पदे क्रमांक : ३, ९, १४, २५, ३५, ४७ आणि ५१. संत नामदेवांनी विष्णुनामाचा एवढा प्रचार केला होता कीं त्याचा प्रभाव उत्तर भारतीय सा हित्यावर ज्ञात्याशिवाय राहिला नाहीं. नामदेवपूर्व कालांतील हिंदी, गुजराठी, राजस्थानी वाड्यांत विष्णुनाम प्रथत्न करूनहि सांपडत नाहीं. नामदेवोत्तर भारतीय लेखकांच्या लेखनांत ते विपुलतेने आढळून येते. विनोबांनी म्हटत्याप्रमाणे विष्णुनाम मुख्यतः नामदेवांनी सगळीकडे पसरविले. नरसी मे हता, मीराबाई आणि शीख गुरु सर्वांकळून त्यांनी तें बदविले, (एकनाथाची भजने, पृ. ५१).

आणखी कांदी आधार

(ई) पंदरीचा पांडुरंग नामदेवांच्या कुलांतील आराध्यदैवत व ग्रामदेव नरसिंह हें कुलदैवत समजले जात असे नृसिंह—नरहरि—नरकेसरी—केसरीराज—केस्त्रीराज—केशीराज असे अनेक उल्लेख नामदेवांच्या मराठी अभंगांत ठिकठिकाणीं आढळतात. केशीराज, केशवराज, नृसिंह आणि विष्णुचीं नांवे नामदेवांच्या काळीं महाराष्ट्रांत कुलदैवत म्हणून समजलीं जात असत. नामदेवांच्या आदिग्रंथांतील हिंदी पद्यांत केशवाचा उच्चार वारंवार होतो.

(१) हे कलंदररूपी केशवा ! ये मला दर्शन दे.” (क्र. ४९)

(२) हे केशवा ! संसार सागरांतील लोभरूपी लाटा एवढ्या प्रचंड गर्जना करीत आहेत कीं त्यामध्ये माझा देह बुडणार असें वाटते. (क्र. ५१).

(३) नामदेव म्हणतात अभयपद देणाऱ्या नरहरीचे मी व्यान करतो (क्र. ४६).

वरील विवेचनावरून आदिग्रंथांतील नामदेव आणि महाराष्ट्रांतील अभंगकर्ते नामदेव या दोन भिन्न व्यक्ति नसून एकच होत्या असें शंका न बाळगतां विधान करतां येतें.

(उ) समकालीन ऐतिहासिक व्यक्तींनी परस्परांस उद्देशून काढलेले उद्गार ऐतिहासिक सत्याचा शोध घेण्यास मदत करतात. यादृष्टीनें त्यांचें महत्व मोलाचें असतें. तसेच ऐतिहासिक व्यक्तींच्या पश्चात् होऊन गेलेल्या लेखकांतहि पूर्वकालीन व्यक्ति संबंधानें सत्य सांपडण्याची शक्यता असतें. या दोन्ही दृष्टींनी पाहतां येण्यासारखा पुरावा आदिग्रंथांत सांपडत असत्यास त्याचा विचार याठिकाणी

आवृ नामदेवांनी आपल्या एका पदांत त्रिलोचनास उद्देशून म्हटले होतें, बालकास पालण्यांत निजवून आंतवाहेर कामकाजांत गुंतलेल्या आईचें चित्त नेहमीं बालकाकडे वेधलेले असतें. त्याप्रमाणे हे त्रिलोचना ! मनुष्याचें मन रामनामांत नेहमीं रंगलेले असावें.” (क्र. ३०)

दुसऱ्या एका ठिकाणीं हाच भाव व्यक्त करणारे दोन उल्लेख संवादरूपानें आदिग्रंथांत आले आहेत. हा संवाद कवीराच्या पद्यांत वर्णन केलेला आहे.

नामा माइआ मोहिआ । कहे त्रिलोचन मीत ॥

काहे छीघहु छाइले । राम न लावहु चीत ॥

नामदेव त्रिलोचन संवाद—

[त्रिलोचन म्हणतात, “ हे नामदेवा ! मायेने आपण कां गुरफटून राहतां ? कपडे छापण्यात व रंगविण्यात कां गुंतून गेलात ? रामनामाकडे मन कां लावीत नाहीं !]

यावर नामदेवांनी उत्तर दिले—

नामा कहै त्रिलोचना । मुखते रामु संमाली ॥

हाथ पाड करि कासु सभु । चित्त निरंजन नाली ॥

[हे त्रिलोचन ! मी नेहमीं माझ्या हाता पायाकडून सर्व कामें करवून घेतों, पण मुखानें रामनामाचा जप करीत असतों व मन निरंजनरूपीं वेधलेले असतें.]

—(शं. पु. जोशी, पंजांबांतील नामदेव, पृ. २३.)

त्रिलोचन आणि नामदेव यांचा आणखी एक संवाद भाई गुरुदासांनी (इ. स. १५५८ ते १६३७) आदिग्रंथांतील, “ दरशण वेखण नामदेव भलके उछ त्रिलोचन आवै ” या आपल्या पद्यांत वर्णिला आहे. (भक्त शिरोमणी नामदेव की नई जीवनी, नई पदावली, प्राक्थन, पृ. १-२) त्यांत त्रिलोचनानें नामदेवास म्हटले

होते की—है नामदेवा ! मलाहि देवदर्शन घडावें म्हणून माझ्यामार्फत आपणहि देवाची प्रार्थना करा. त्यावर नामदेवांनी उत्तर दिले, “ईश्वर भक्ताच्या आधीन असून त्याची भक्ति केल्यानेच भक्त ईश्वराच्या ठिकाणी पोहोचूं शकतो. अशाप्रकारे भक्ताची तयारी झाल्यानंतरच भक्त आणि देव यांना एकत्र आणणारी व देवाची भेट करून देणारी व्यक्ति भेटते.” या नामदेव—त्रिलोचन संवादापूर्वी त्याच काव्यांत भाई गुरुदासांनी नामदेवा हातीं देव दूध प्याल्याचं वर्णन साकल्यानें केले आहे. देवानें घर शाकारून दिल्याची हकीकत, देऊल फिरल्याचा प्रसंग, मृत गाय जिवंत केल्याचा उल्लेखहि त्यांच्या कवितेत आला आहे. जेथें बुद्धि कुंठित होते, तर्क चालत नाही आणि विवेचक शक्ति बोथट होते अशा कित्येक घटना संतांच्या जीवनांत आणि साहित्यांत संपडतात. नामदेवांनी या घटनांचा उल्लेख आदिग्रंथांत केला आहे (पदे क्र. ४०, ४७, ५७) नामदेवांचे जुनें नवें चरित्रकार वरील अलौकिक घटनाचा निर्देश करीत आले आहेत. या घटनांचा उल्लेख करून भाई गुरुदास लिहितात, “श्रीनामदेवांनी चारहि वर्ण एका समान पातळीवर आणले.” (चार वरन लै पैरीं पाया), नामदेवांनी तेराच्या शतकांत भारतांत जे प्रचंड सामाजिक व धार्मिक कार्य केलें त्याचा उल्लेख या अभिप्रायांत असल्यानें तो महत्वाचा आहे. त्रिलोचन—नामदेवांच्या संवादावरून कोणते निष्कर्ष काढतां येतात त्याचा यापुढे विचार करू.

त्रिलोचन हा वांशीकडचा महाराष्ट्रीय संत. प्रियदासाच्या मतानुसार त्रिलोचनाचा जन्म वैश्य वंशांत झाला होता. तो साधुसंतांचा परमभक्त होता. त्रिलोचन व नामदेव हे ज्ञानदेवांचे शिष्य होते. असें नाभाजीने म्हटले आहे (भक्तमाल, पृ. ३६३) संत रविदासाच्या मते त्रिलोचन नामदेवांचा समकालीन होता. त्रिलोचनास उद्देशून नामदेवांनी काढलेले उद्गार, कबीरदास व भाई गुरुदास यांनी वर्णिलेल्या संवादांतील उल्लेख नामदेव व त्रिलोचन यांचे समकालीनत्व सिद्ध करतात. त्रिलोचनाच्या जन्माचा काल मेकालिफ पुढील प्रमाणे देतो.

मेकालिफ काय म्हणतो ?

Trilochan was a celebrated saint of the Vaishya caste. His birth is said to have taken place in the year A. D. 1267 (The date of birth of Trilochan and several other Bhagats have been given to the author by Sadhu Jankibar Saran of Ajudhia). He either lived at or visited Pandharpur...and was a contemporary of Namdev, who have mentioned or addressed him in his hymns.”

गोरखपूर येथील कल्याण मासिककारांनी ‘संत-वाणी’च्या विशेष अंकांत त्रिलोचन है दक्षिण देशाचे कवि होते व त्यांचा जन्म संवत् १३२४ (इ.स. १२६७) आणि निर्वाण-तिथि अज्ञात आहे अशी माहिती दिली आहे. (कल्याण, वर्ष २९, संख्या १, जनवरी १९५५, पृ. १९३) या सर्व पुराव्यावरून असें सिद्ध होतें कीं संवत् १३२४ मध्ये जन्मलेला त्रिलोचन नामदेवापेक्षां वयानें थोडा जास्त असून त्यांचा समकालीन होता. कबीराचा जन्मकाल विद्वानांच्या मतें पुढीलप्रमाणे आहे—

- (१) डॉ. रामप्रसाद त्रिपाठी : १३४४ इ. स.,
 (२) डॉ. पीतांबर दत्त बडश्वाल : १३७१ इ. स.,

(३) मिश्रबंधु व चंद्रबली पांडेय : १३७१ इ. स.;, आणि कबीराचा अंतकाल इ. स. १४९६ हा निश्चित झालेला आहे. कबीरानें वर्णिलेला संवाद तेराव्या शतकांत होऊन गेलेल्या नामदेव-त्रिलोचन या दोन संतांमधील आहे. वरील कालबद्ध प्रमाणांच्या आधारे असें सिद्ध होते की आदिग्रंथांतील संत नामदेव कबीर पूर्वकालांत होऊन गेले आणि संत त्रिलोचन हा त्यांचा समकालीन होता. या ऐतिहासिक प्रमाणांवरून आदिग्रंथांतील ६१ पदांचा लेखक नामदेवाच्या परंपरेतील नामदेव हे नांव धारण करणारा कोणी शिष्य अगर प्रशिष्य नसून तेराव्या शतकांतील महाराष्ट्रांतील आद्य नामदेव (इ. स. १२७०—१३५०) हेच शिखांच्या गुरुंना अभिप्रेत असलेले या पदांचे लेखक होत. हेच निर्विवाद आहे. इतिहासाची ही साक्ष दुद्यम पुराव्यांच्या आधारे पुसून टाकतां येणारी नाही.

लहान मुलांच्या आंकडीवर

जुने आणि प्रसिद्ध औषध

जयकर्स चिल्ड्रन्स कन्वॉलशन् रेमेडी

सोल प्रो. जयकर ब्रह्मर्स, एम. मरीन डाईव्ह, मुंबई १.

八

: स्टॉकिस्ट :

कांचनलाल वाडीलाल कै. — दवाबझार, मुंबई २.

गुरु आणि शिष्य

गुरुचे चार प्रकार

आपला खरा गुरु कोण? ज्याच्यामुळे आम्हांला आमच्या कर्तव्याची जाणीव होईल व जो ईश्वरप्राप्तीचा मार्ग दाखवून देईल, तो आपला गुरु. तो आमच्याकडून साधना करून घेतो, साधनेचा मार्ग दाखवितो, कोणत्याही प्रसंगी साधनेची ढाल आमच्या हातीं देऊ शकतो तो आमचा गुरु.

हाडामासाचे गुरु सर्वत्र असतात परंतु त्यांच्या ठारीं जें दिव्यत्व असते त्यांचे महत्त्व. अशा गुरुने दाखविलेल्या मार्गांनी जाणें, त्यांच्यावर श्रद्धा ठेवून वागणे हे आपले पवित्र कर्तव्य, तें पालन करील तोच खरा शिष्य.

गुरुची प्राप्ति चार मार्गांनी होऊ शकते. आपला पहिला गुरु म्हणजे भगवंताच्या कृपाप्रसादानें प्राप्त झालेली विवेक शक्ति. हिचे महत्त्व अपरंपार आहे, विवेकाच्या बळावर मनुष्य साधन सामुग्री स्वतःसाठीं निर्माण करून तिची आराधना करू शकतो. जो विवेकाची कास घडू धरून वागतो त्याला दुसऱ्या गुरुची गरज लागत नाही.

दुसरा गुरुचा प्रकार म्हणजे व्यक्तिरूप. ज्याला विवेकाची कास घरतां येत नाही व जो मनापासून गुरुचा शोध करू लागतो, ज्याला गुरुचा ध्यास लागतो त्याला कधीं ना कधीं गुरुची प्राप्ति होतच असते.

तिसरा गुरु म्हणजे ग्रंथ कोणाकोणाची व्यक्ति मात्रापर श्रद्धा नसते. गीता, उपनिषदे, यासारख्या ग्रंथांवर श्रद्धा असते! त्यांच्या पारायणानें त्यांची गुरुची जरुरी भागते. तें स्वतःसाठीं साधने निर्माण करू शकतात व त्या मार्गांनी जाऊ शकतात.

आणि चौथा गुरु म्हणजे सत्संग. सत्संगाच्या सहाय्यानें साधनेसंबंधी जरूर तें ज्ञान होऊन ती साधना मनुष्य अंमलांत आणू शकतो.

यापैकीं तुम्हीं कोणत्याहीं गुरुची कांस धरा. ज्याची कांस धराल त्यावर संपूर्ण श्रद्धा मात्र पाहिजे. विवेकरूप गुरु असो; व्यक्तिरूप गुरु असो, ग्रंथरूप गुरु असो वा सत्संगरूप गुरु असो. ज्याचा स्विकार कराल त्यावर संपूर्ण श्रद्धा ठेवा आणि तो श्रद्धाच त्रृम्हांला तारक व प्रेरक होऊन राहील.

३८

साधकाच्या साधनेची पराकाष्ठा

लेखक : संत विनोबा भावे

जीवनाचें फलित हातीं यावें असें वाटत असेल तर फलत्याग हा चिंतामणि हातीं ध्या. तो तुम्हांला रस्ता दाखवील, फलत्यागाचें तत्व स्वतःच्या मर्यादाहि सांगतें. हा दीप जबळ असेल तर कोणतें कर्म करावें, कोणतें टाकावें, कोणतें केव्हां बदलावें, हें सारें समजेल. परंतु आतां दुसराच एक विषय विचारासाठी येऊ. साधकानें संपूर्ण क्रिया गळून पडणें ही जी शेवटची स्थिति तिच्याकडे लक्ष ठेवावयाचें का? क्रिया न होतां ज्ञान्याच्या हातून कर्म होत राहील ही जी ज्ञानी पुरुषाची स्थिति तिच्याकडे साधकानें दृष्टि ठेवावयाची का?

मोक्षाची चिंता सोड

नाहीं. यर्थेहि फलत्यागाची कसोटीच हातीं ध्यावयाची. आपल्या जीवनाचें स्वरूप इतके सुंदर आहे की, आपणांस जें पाहिजे असतें तें लक्ष न ठेवतांही आपणांस मिळेल. जीवनाचें सर्वात मोठें फलित म्हणजे मोक्ष. तो मोक्ष, ती अकर्मवस्था, तेर्थेहि लोभ नकों. ती स्थिति नकळत अंगी येईल. संन्यास ही वस्तु अशी नाहीं की, अचानक दोन वांजून पांच मिनिटांनी याबयाची. संन्यास ही वस्तु यांत्रिक नाहीं. ती तुझ्या जीवनात कशी विकसित होत जाईल तें तुला समजणाराहि नाहीं. म्हणून मोक्षाची चिंता सोड.

भक्त देवाला नेहमीं असेंच म्हणतो, “ही भक्ति मला पुरे. तो मोक्ष, तें आंतिम फळ, तें मला नको.” मुक्ति म्हणजे एक प्रकारची भुक्तिच ती. मोक्ष म्हणजे भोगच, एक फळच. या मोक्षरूपी फलावराहि फलत्यागाची कातर चालव. परंतु अशामुळे मोक्ष जाणार नाहीं. कातरी तुटेल, फळ अधिक मजवूत होईल. मोक्षाची आशा सोडाल, तेव्हांच मोक्षाकडे न कळत जाल. साधनाच इतकी तन्मयतेनें होऊं दे, की मोक्षाचा विसर पडावा व मोक्ष तुला शोधीत तुझ्यासमोर येऊन उभा रहावा. साधकानें साधनेतच रंगून जावें. ‘मातेसंगोऽस्त्वकर्मणि’—अकर्मदशेची, मोक्षाची आसक्ति घर्ल नको, असें भगवंतानीं मागेंच सांगितलें होतें. आतां पुनः शेवटीं सांगत आहेत—

‘अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुच’

मोक्षदाता मी समर्थ आहे. तूं मोक्षाची फिकीर करू नको. तूं साधनेची फिकीर कर. मोक्षाला विसरल्यामुळे साधना उत्कृष्ट होईल व मोक्षच मोहून तुझ्याकडे येईल. मोक्ष-निरपेक्ष वृत्तीनें केवळ साधनेतच तळीन ज्ञालेल्याच्या गळ्यांत मोक्ष-लक्ष्मी माळ घालते.

जथ साधनेची पराकाष्ठा होते तेर्थे सिद्धि हात जोहून उभी राहते. ज्याला घरी जावयाचें आहे, तो “धर धर” असा जप करीत जर ज्ञाडाखालींच बसेल तर धरदूर व जंगलांतच राहण्याची पाळी येईल. धराचें स्मरण ठेवून वाटेत विश्रांति घेईल तर त्या

शेवटच्या विश्रांतिपासून तो दूर राहील. मीं चालण्याचा उद्योग चालविला पाहिजे. झेण्याजे घर एकदम पुढे येईल. मोक्षाच्या आळशी स्मरणानें माझ्या उद्योगांत, माझ्या साधनेंत, शिथिलता येऊन मोक्ष दुरावेल. मोक्षाला झुगारून देणे व सतत साधना सुरु ठेवणे हाच मोक्ष जवळ करण्याचा उपाय. अकर्मस्थिति, विश्रांति, या गोष्टींचा हव्यासः नको. साधनेवरच प्रेम कीं मोक्ष अचूक साधेल. उत्तर, उत्तर, असें ओरहून उदाहरणाचें उत्तर निघत नाही. मला जी रीत कळली आहे, ती रीतच पायरी-पायरीने उत्तर मिळवून देईल. ता रीत जेथे संपेल तेथेच उत्तर ठरलेले आहे. समातीच्या आधीं समाप्ति कशी व्हाकयाची? रीतीच्या आधीं उत्तर कसें मिळावयाचें? साधकाच्या अवस्थेंत सिद्धावस्था कशीं येणार? पाण्यांत गटांगळ्या खात असतां पर-तीरावरील मौज डोळ्यांसमोर ठेवून कसें चालेल? त्या वेळेस एकेक हात मारून पुढे जाण्यांतच सारे लक्ष, सारी ज्ञाती, असली पाहिजे. साधना पुरी कर, समुद्र ओलांड, मोक्ष आपोआपच भेटेल.

साधकाच्या साधनेची पराकाष्ठा

ज्ञानी पुरुषाच्या शेवटच्या अवस्थेत सर्व क्रिया गळून जातात. शून्यरूप होतात. परंतु म्हणून त्या अंतिम स्थिरीत क्रिया होणार नाहीत असेहि नाही. त्याच्या हातून क्रिया होतील यिंवा होणार नाहीत. ही शेवटची दशा फार रमणीय उदात्त आहे. त्या अवस्थेत जें जे होईल, त्याची चिंता त्याला नसते. जें जें होईल तें सारे शुभ व साजिरेच होईल. साधनेच्या पराकाष्ठेच्या दशेवर तो उभा आहे. तेथें सर्व कर्में करूनहो तो कांहीं करणार नाही. संहार करूनहि संहार करणार नाही. कल्याण करूनहि कल्याण करणार नाही.

ही अंतिम मोक्षावस्था म्हणजे साधकाच्या साधनेची पराकाष्ठा होय. साधकाच्या साधनेची पराकाष्ठा म्हणजे साधकाच्या साधनेची सहजावस्था. मी कांहीं करीत आहे याची तिथें कल्पनाच नसते. किंवा या दशेला साधकाच्या साधनेची अनैतिकता मी म्हणेन. सिद्धावस्था ही नैतिक अवस्था नाही. लहान मुलगा सत्य बोलतो. परंतु ते नैतिक नाहीं कारण त्याला असत्याची कल्पनाच नाहीं. असत्याची कल्पना असून सत्य बोलणे हें नैतिक कर्म होय. सिद्धावस्थेत असत्य वस्तुच नसते. तेथें सत्यच आहे. म्हणून तेथें नीति नाहीं. निषिद्ध जें आहे ते तेथें वाच्याला उमें राहत नाहीं. जें ऐकावयास नको ते कानांत शिरत नाहीं. जें पहावयास नको ते डोळे पाहत नाहींत. जें व्हावयास पाहिजे तेच हातून होतें, ते करावें लागत नाहीं. जें टाळावयास हवें ते टाळावें लागत नाहीं, पण ते ढळते अशी ही नीतिशूल्य अवस्था आहे. ही जी साधनेची पराकाष्ठा, ही जी साधनेची सहजावस्था किंवा अनैतिकता किंवा अतिनैतिकता म्हणा, त्या आतिनैतिकतेत नीतीचा परमोत्कर्ष आहे. अतिनैतिकता शब्द मला चांगला सुचला. किंवा ही दशा म्हणजे सात्त्विक साधनेची निःसत्त्वता असेहि सहणतां येईल.

सारें मी आहे

कोणत्या प्रकारांनी या दशेचें वर्णन करावें ? जसा आर्धीच ग्रहणाचा वेघ लागतो, त्याप्रमाणे देह गळून पडल्यावर पुढे येणारी जी मोक्षदशा तिचे डोहाळे देहाच्या स्थिरीतच भावी मोक्षस्थितीचे अनुभव येऊ लागतात. अशी जी ही स्थिति तिचे वर्णन करतांना वाणी डळमळते. त्यानें बाटेल तेवढी हिंसा केली तरी तो कांहीं करीत नाहीं. त्याच्या क्रियांना आतां कोणतें माप लावावयाचें ? होईल तें सारें सात्त्विकच कर्म होईल. सारें क्रियाजात गळून पडलें तरी सर्व विश्वाचा तो लोकसंग्रह करील. कोणती भाषा वापरावी हें समजत नाहीं.

या अंतिम अवस्थेत तीन भाव असतात. एक ती वामनदेवाची दशा त्याचा आहे ना तो प्रसिद्ध उद्गार—“ या विश्वांत जैं जैं कांहीं आहे तें मी आहे.” शानी पुरुष निरहंकार होतो. त्याचा देहाभिमान गळतो. क्रिया सबै गळून पडतात. अशा वेळेस त्यास एक भावावस्था प्राप्त होते. ती अववस्था एका देहांत मावत नाहीं. भावावस्था म्हणजे क्रियावस्था नव्हे. भावावस्था म्हणजे भावनेच्या उत्कटतेची अवस्था. ही भावावस्था लहानशा प्रमाणांत आपणां सर्वांसु अनुभवतां येते. मुलाच्या दोषानें माता दोषीं होते, गुणानें गुणी होते. मुलाच्या दुःखानें दुःखी होते. सुखानें सुखी होते. आईची ही भावावस्था मुलापुरती असते. मुलाचे दोष स्वतः न करूनहि ती पत्करते. शानी पुरुषहि भावनेच्या उत्कटत्वानें सर्व जगाचे दोष पत्करतो.

त्रिभुवनाच्या पापानें तो पापी होतो, पुण्याने पुण्यवान् होतो आणि एवढे असूनहि तो त्रिभुवनाच्या पाप-पुण्यानें यत्काचित्हि स्पार्शला जात नाहीं. त्या रुद्रसूक्तांत क्रष्णि म्हणतो ना ? “ यवाश्च मे तिलाश्च मे गोधूमाश्च मे ” मला यव दे, तीळ दे, गहूं दे, असें सारखें मागतच आहे. त्या क्रष्णीचे पोट आहे तरी केवढे ? परंतु तो मागणारा साडेतीन हात देहांतील नव्हता. त्यांचा आत्मा विश्वाकार होऊन बोलत आहे. या गोष्ठीला मी ‘वैदिक विश्वात्मभाव’ असें म्हणतों. वेदांत या भावनेचा परमोत्कर्ष दिसून येतो. गुजराथमधील संत नरसी मेहता कीर्तन करतांना म्हणतो—

‘बापजी पाप में कवण कीधां हुशो, नाम लेतां तारुं निद्रा आवे’
 देवा, कोणतें असें पाप मीं केले आहे कीं कीर्तन करीत असतां मला झोप यावी ? आतां झोप का नरसी मेहत्यास येत होती ? झोप श्रोत्यांस येत होती. परंतु श्रोत्यांशी एकरूप होऊन नरसी मेहता विचारीत आहे. नरसी मेहत्याची ही भावावस्था आहे. शानी पुरुषाची अशी हीं भावावस्था असते. या भावावस्थेत सर्व पाप-पुण्ये त्याच्या हातून होत आहेत असें तुम्हांस दिसेल. तो स्वतःहि तसें म्हणेल. तो क्रष्णि म्हणतो ना, ‘करूं नयेत अशा गोष्ठी मी किती तरी केल्या, करतो आणि करीन.’ ही भावावस्था प्राप्त झाली म्हणजे आत्मा पक्ष्यासारखा उडूं लागतो. तो पार्थिवतेच्या पलीकडे जातो.
 तो विश्वरूप होतो
 या भावावस्थेत शानी पुरुषाची एक क्रियावस्थाहि आहे, शानी पुरुष स्वभा-

वतः काय करील ? तो जें जें करील तें तें सात्त्विकच असणार. जरी अजून मनुष्यदेहाची त्याला मर्यादा आहे. तरी त्याचा सारा देह, त्याची सारी इंद्रिये, सात्त्विक झाली असल्यामुळे त्याचें सरै क्रियाजात सात्त्विकच होईल. व्यवहाराच्या वाढूमें बघाल तर सात्त्विकतेची परा कोटी त्याच्या वर्तनांत दिसेल. विश्वात्मभावाच्या दृष्टीने पहाल तर सर्व त्रिभुवनांतील पाप-पुण्ये जणू तो करतो. आणि इतके असूनहि तो अलिष्ट असतो. कारण हा चिकटलेला देह त्यानें उधळून फेंकून दिलेला असतो. कुद्र देहाला फेंकील तेव्हांच तो विश्वरूप होईल.

भावावस्था व क्रियावस्था या शिवाय ज्ञानी पुरुषाची तिसरी एक स्थिति आहे. ती म्हणजे ज्ञानावस्था. या अवस्थेत तो पापहि सहन करीत नाही. पुण्यहि सहन करीत नाही. झडळाहून सारे फेंकून देतो. या त्रिभुवनास काढी लावून शिलगवण्यास तो तयार होतो. एकहि कर्म अंगावर घेण्यास तो तयार नसतो. त्याचा स्पर्शहि त्याला सहन होत नाही. अशा या तीन अवस्था ज्ञानी पुरुषाच्या मोक्षदर्शेत, साधनेच्या पराकाष्ठेच्या दर्शेत संभवतात.

शव नाहीं शविव आहे

ही जी अक्रियावस्था, शेवटची दशा, ती दशा अंगीं करेही बाणावयाची? आपण जीं जीं कमीं करतों त्यांचे कर्तृत्व आपणांकडे ध्यावयाचे नाहीं असा अभ्यास करावा. मी केवळ निमित्तमात्र आहे. कर्मांचे कर्तृत्व मजकडे नाहीं, असें मनन करावे. ही अकर्तृत्ववादाची भूमिका प्रथम नम्रतेने ध्यावयाची. परंतु परंतु अशाने संपूर्ण कर्तृत्व गेले असें होणार नाहीं. हक्कूहक्कू या भावनेचा विकास होत जाईल. आधीं मी म्हणजे केवळ तुच्छ आहें, त्याच्या हातांतील बाहुले आहें, तो मला नाचवीत आहे, असें वाढू दे. त्यानंतर सारे करून तें या देहांचे आहे, मला त्याचा स्पर्श नाहीं, हें सारे क्रियाजात या मढथांचे आहे; परंतु मी मडे नाहीं, मी शब नसून शिव आहें असें भावीत देहाच्या लेपाने लेशमात्रहि लिस होऊं नको. असें ज्ञाले म्हणजे देहाशीं जणू संबंधच नाही. अशी मग ज्ञान्याची अवस्था प्राप्त होईल. त्या अवस्थेत पुन्हां वर सांगितलेल्या तीन अवस्था असतील. एक त्याची क्रियावस्था, जीत अत्यंत निर्मल या आदर्श क्रिया त्याच्या हातून होईल. दुसरी भावावस्था, जीत त्रिभुवनांतील सारीं पाप-पुण्ये मी करतों असें तो अनुभवील परंतु त्याचा त्याला लेशमात्रहि स्पर्श होणार नाहीं. तिसरी त्याची ज्ञानावस्था, या अवस्थेत लेशमात्रहि कर्म तो आपल्याजवळ राहू देणार नाहीं. सर्व कमीं भर्समसात करील, या हिन्हीं अवस्थांनी ज्ञानी पुरुषांचे वर्णन करतां येईल.

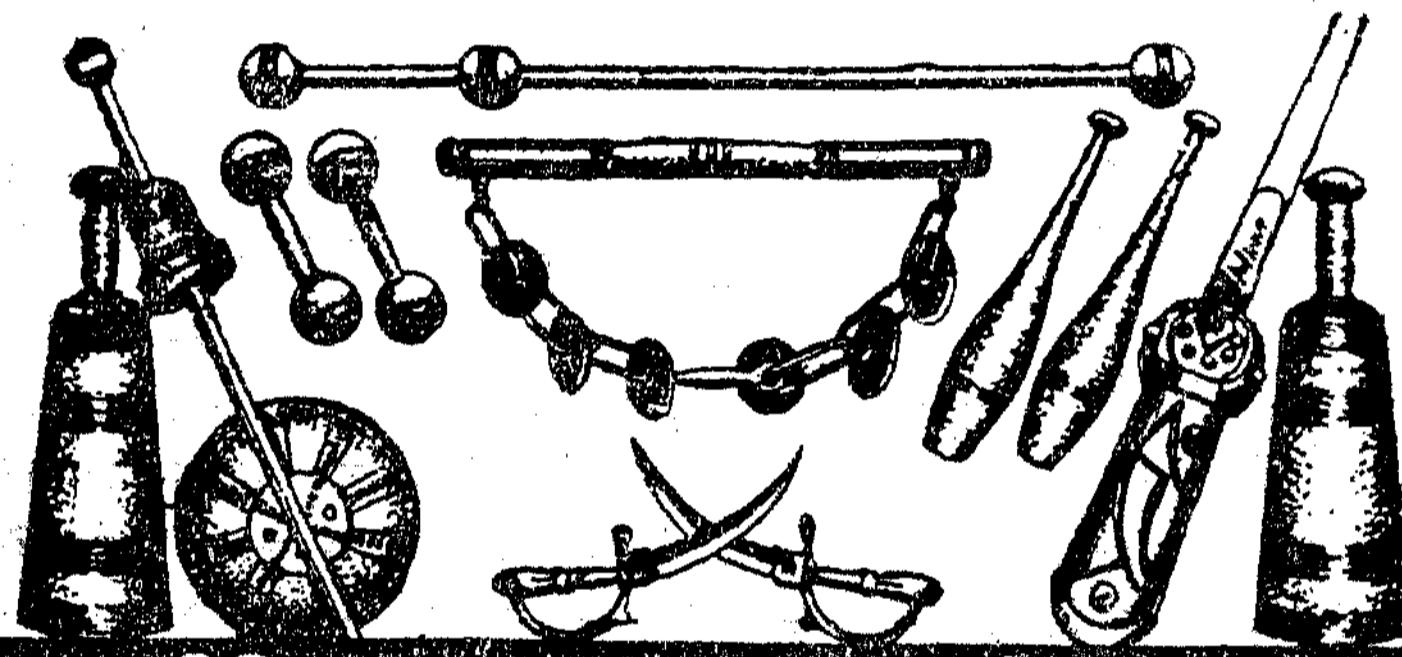
“**तुही... तुही... तुही**”

एवढें सारे सांगून भगवान् अर्जुनाला म्हणाले, ‘अर्जुना, मी तुला जै हे सांगितले ते सारे नीट ऐकलेस ना ! आतां पूर्ण विचार करून तुला सुचेल तसें कर.’ भगवंतांनी अर्जुनाला मोठेपणाने स्वातंत्र्य दिले. भगवद्गितेचा हा विशेष आहे. परंतु भगवंतांना

पुन्हां कळवळा आला. दिलेले इच्छास्वातंत्र्य त्यांनी पुन्हां काढून घेतले. ‘अर्जुना, तुझ्या इच्छा, तुझी साधना, सारे फँकून दे व मला शरण ये.’” स्वतःला शरण येण्यास सांगून दिलेले इच्छास्वातंत्र्य भगवंतांनी काढून घेतले. याचा अर्थ हा की, “तुला स्वतंत्र अशी इच्छाच ठेऊ नको. स्वतःची इच्छा नाही चालवायची, त्याची चालावयाची, असें कर.”” स्वतंत्रपणा नको असेंच स्वतंत्रपणे मला वाढू दे. मी नाही, सारे तू, असें व्हावें. तें बकरे जिवंत असतांना “‘मैं मैं मैं’” करीत असते, “‘मी मी मी’” म्हणत असते. परंतु त मरुन त्याची तांत पिंजणाला लावली की दाढू म्हणतो, “‘तुही तुही तुही—तूच तूच तूच”—असें तें म्हणते. आतां सारे “‘तुही.. तुही.. तुही.’”

जनतेचे आरोग्य म्हणजेच राष्ट्राचे सामर्थ्य

स्थापना १९३७

नक्षीकिय दुड्डा आर्थिक दर्शन

१५ बापू स्थोटे स्ट्रीट
जांभळी मोहळा, मुंबई

डि. एच. साखरकर (प्रोप्रायटर)

राष्ट्र सामर्थ्यवान बनविण्यासाठी बलवान बनाः—यासाठी लागणारी हरेक तन्हेची उपकरणे म्हणजे डंबल्स, लेझीम, लाठ्या, पट्टे, मुगदुल, फरिगदगा यासारखा सर्वश्रेष्ठ व उत्तम तन्हेचा माल शाळोक्त पद्धतीने आमचे कारखान्यांत बनविण्यांत येतो.

आम्ही कांदिवळी टिचर्स ट्रेनिंग इन्स्टिट्यूट, डि. स्कूल बोर्ड, एज्युकेशन इन्स्पेक्टर्स, जिल्हा परिषद, नगरपालिका, भारतसेवक समाज, ग्रामपंचायती, व्यायामशाळा, ब्लॉक डेव्हलपमेंट, विकास केंद्रे, आखाडे व इतर सरकारी व निम सरकारी संस्था याना माल पुरवितो. आपली खात्री करून येण्यासाठी व अधिक माहिती आणि कॅटलॉग्यासाठी लिहा.

श्रीसाईबाबा शिरडी संस्थानांत विक्रीकरितां असलेली पुस्तके

	किंमत रु. न.पै.
(१) श्रीसाईसचित (मराठी)	३.००
(२) श्रीसाईसचित (हिंदी)	४.५०
(३) श्रीसाईसचित (इंग्रजी)	४.००
(४) श्रीसाईसचित (गुजराठी)	३.७५
(५) श्रीसाईसचित (कानडी)	३.००
(६) श्रीसाईनाथ - स्तवनमंजरी	०.१२
(७) दासगण्यकृत (४ अध्याय)	०.५०
(८) सगुणोपासना	०.२५
(९) प्रधानकृत साईबाबा शिरडी (इंग्रजी)	१.००
(१०) श्रीसाईलीलाखृत	२.००
(११) हिंदी साईलीलामृत	२.५०
(१२) श्रीसाईसुमनांजलि	०.०६
(१३) कोर्तनपञ्चक	१.५०
(१४) शीलधी	०.७५
(१५) साईबाबा अवतार व कार्य	२.००
(१६) श्रीसाईगीतांजली	०.१२
(१७) रुद्राध्याय (११ वा.)	०.१२
(१८) श्री दासगण्यकृत साईबाबांचे ४ अध्याय	०.५०
(१९) मगुणोपासना (गुजराठी)	०.२५

(पोस्टेज निराळे)

वरील पुस्तकांकरितां खालील पत्थावर लिहावें.

१. सरकारकून, श्रीसाईबाबा संस्थान, पोष्ट-शिरडी, जि. अहमदनगर.
२. मुंबई ऑफिस, साई निकेतन, प्लॉट नं. ८०४ बी, डॉ. आंबेडकर रोड,
दादर, मुंबई १४.